

Heterosilabificación e coalescencia de hiatos en posición interior de palabra no galego medieval (séculos XIII-XVI)¹

Ramón Mariño Paz
Universidade de Santiago de Compostela

RESUMO. Neste artigo estúdase a tensión entre heterosilabificación e coalescencia que se observa nunha mostra de 33.451 hiatos de vogais homorgánicas e heterorgánicas extraídos de textos escritos en galego do século XIII ao século XVI. No caso dos hiatos de vogais heterorgánicas, expóñense as regras que determinaron as características das vogais xurdidas da coalescencia.

Palabras clave: Hiatos – Heterosilabificación – Coalescencia – Galego Medieval

ABSTRACT. This article contains an analysis of heterosyllabification and coalescence tendencies in a sample of 33.451 hiatuses of homorganic and heterorganic vowels extracted from texts written in Galician from 13th to 16th centuries. In the case of heterorganic vowels hiatuses, the author exposes the rules that determined the characteristics of the vowels arisen from coalescence.

Keywords: Hiatuses – Heterosyllabification – Coalescence – Medieval Galician

1. Obxectivo

Testemuños da tendencia á destrución dos hiatos pódense recadar en moitas linguas e en distintos tramos dos seus respectivos percursos históricos. Circunscibíndonos á familia de linguas a que pertence o galego, podemos afirmar que o tratamento dos hiatos no latín

Data de aceptación: xuño de 2006.

¹ Este artigo é o resultado dunha investigación realizada na Sección de Gramática Histórica do Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela. Agradézolles a Ramón Lorenzo e a Xosé Luis Couceiro as suxestións que me fixeron para melloralo.

vulgar estivo presidido por unha tendencia á eliminación transparentemente enunciada por Väänänen (1982: 83-84):

El hiato, encuentro de dos vocales pertenecientes a dos sílabas sucesivas en el interior de una palabra (o del encadenamiento del discurso), viene a turbar la norma silábica en el sentido de que falta, entre dos sonidos de gran apertura, un elemento de poca apertura (consonante) que, habitualmente, separa dos sílabas. Se deriva de ello un obstáculo de articulación que —instintivamente en el discurso y reflejamente en el verso— se trata de atenuar, si no de suprimir.

Consonte Väänänen, esta natural e universal tendencia a eliminar os hiatos manifestábase de diferentes formas no latín vulgar (cf. tamén Grandgent 1970: 105-106, 119-121, 147-151; Lausberg 1976: I, 282-283; Sturtevant 1968: 112-113). A xeito de exemplo e sen pretensión de exhaustividade, digamos que, se as vogais consecutivas eran homorgánicas ou articulatoriamente próximas, normalmente producíase unha coalescencia que daba como resultado unha vogal longa co punto de articulación e o grao de abertura das dúas vogais afectadas, ou ben cos dunha delas: DEERAM > DĒRAM, COHORS > CŌRS, LIBRĀRIĪ > LIBRĀRĪ, etc. Cando as vogais en hiato eran demasiado diferentes entre si para que fose posible a coalescencia, producíanse solucións coma a epéntese (semi)consonántica (PAEŌNIAM > PAEVO-NIAM), a formación de ditongos crecentes mercé á semiconsonantización das vogais palatais (EĀMUS > IAMUS, LANCEA > LANCIA, FILIA > FILJA > it. *figlia*, fr. *fille*, cast. *hija*, gal. *filla*, port. *filha*, etc.) ou das vogais velares (CLOACA > CLUACA, VACUA > VAQUA, “PUELLA non POELLA” no *Appendix Probi*, etc.), ou a supresión da vogal amparada nunha consoante precedente coa que non era posible a fusión palatalizadora (QUIĒTĪ > QUETI, PARIETES > PARĒTES, FEBRUARIUS > FEBRARIUS, etc.).

Desde logo, as fontes antigas e modernas a través das cales se pode estudar a lingua galega están ateigadas de exemplos en que se manifesta a mesma tendencia a destruír as inestables agrupacións vocálicas que constitúen os hiatos. Segundo Dubert García (1995: 128-133), un autor que por súa vez se inspira en Vennemann (1988: 74-74), en galego obsérvanse catro tipos de solucións que conducen á disolución daqueles complexos vocálicos que responden á estrutura ‘V₁.V₂’²:

- a) a ditongación secuencial, mediante a cal dúas vogais inicialmente pertencentes a dúas sílabas contiguas acaban por combinarse na mesma sílaba debido á perda de carácter nuclear que experimenta unha delas³: *a-ni-ma-es* > *a-ni-mais*, *fě-me-a* > *fe-mia*;

2 Utilizarei a letra maiúscula V para indicar ‘vogal’ e a letra maiúscula C para indicar ‘consoante’; con V₁ e V₂ referireime ao primeiro e ao segundo núcleo vocálico dos hiatos, respectivamente. Mediante un punto marcaré as fronteiras silábicas.

3 Distinta desta é a ditongación segmental, que é aquela que se manifesta como a bimatización do que orixinalmente era unha única vogal. É o caso das ditongacións de Ĕ e Ō latinos en castelán (VĔNTU > *viento*, RŌTA > *rueda*).

- b) a coalescencia, precedida ou non de asimilación: CALĚNTE > *caente* > *queente* > *quente*, PĀLĀTĪU > *paaço* > *pazo*;
- c) a elisión da primeira vogal⁴: CŮM ĬLLA > *coa* > *ca*, JOHĀNNE > *Xoán* > *Xan*;
- d) a inserción dunha semiconsoante (semivogal na terminoloxía empregada por Dubert): *pagaraa* > *pagaraia*.

Como sinala Dubert, a pesar da súa disparidade formal, estas catro solucións poden contemplarse unitariamente como transformacións que producen o resultado de crear estruturas silábicas que fortalecen a marxe prenuclear ao situaren nela unha consoante, unha semiconsoante ou ambos os dous elementos. Na realidade, a preferencia polas sílabas con marxe prenuclear obsérvase en numerosas linguas (cf. Casali 1998: 27).

Se as estruturas do tipo 'V₁.V₂' son inestables, tamén o son en galego aquelas outras en que unha primeira vogal nuclear leva unha semiconsoante palatal ou velar na súa coda, seguida inmediatamente despois dun novo núcleo vocálico tónico ou átono (V₁[j,w].V₂) (cf. Veiga Rodríguez 1982, 1986; Dubert García 1995: 131-133). En tales ocasións adoitan activarse procesos que conducen ao reforzo da marxe prenuclear da segunda sílaba mediante a xeración dunha estrutura V₁[j,w].CV₂. Estes procesos poden ser de carácter fonético (AUDĪRE > *ouir* > *ouvir*, *ouguir*, con epéntese consonántica) ou morfolóxico (CANTĀVI ILLAM > *canteia* > *canteina*, con extensión analóxica do alomorfo pronominal *no*), mais en todo caso producen como resultado unha estrutura silábica estable. De verificarse nestes casos non a epéntese consonántica senón a elisión da semiconsoante posnuclear da primeira sílaba, esta creou novas estruturas con hiato V₁.V₂ (*oir*, *oes*, etc.) que puideron entrar de novo na deriva conducente á súa destrución, mediante ditongación secuencial (*ti ois*) ou elisión de V₂ (*ti os*).

Consonte Dubert (1995: 131), non esgotamos con isto a tipoloxía das mudanzas motivadas pola necesidade de evitar as complexas estruturas silábicas propias dos hiatos. Así, cando nos encontramos ante estruturas con dúas vogais nucleares con semiconsoante á dereita da primeira (V₁[j,w].V₂) ou á esquerda da segunda (V₁.[j,w]V₂), cóñecense en galego procesos de consonantización plena dalgunha das ditas semiconsoantes, con distintos graos de xeneralización. Mentres que cambios coma o que leva de *au auga* [aw (awuɣa) ata *a bauga* [a (βawuɣa) (por *a auga*), aínda que antigos no idioma (cf. Mariño Paz 1996: 84), non se utilizan fóra de contadas variedades dialectais e en rexistros populares, a consonantización da semiconsoante palatal en casos coma [(majo] > [(maʝo) (por *maio*) está hoxe notablemente difundida, probablemente debido á influencia exercida polo castelán. En todo caso, calquera destas dúas transformacións produce o resultado de reforzar a marxe prenuclear da segunda sílaba, dotándoa así de estabilidade.

A pesar de todo o que levamos dito, é evidente que tamén son numerosos os hiatos que en galego se mantiveron secularmente inalterados (*seara*, *boa*, etc.), por veces coexistindo

4 Convén ter presente a seguinte observación de Casali (1998: 7): "Elision of the leftmost of two adjacent vowels (V₁) is much more common than elision of the rightmost vowel (though [...] the overall preference for V₁ elision does not extend equally to all morphosyntactic contexts)".

con tendencias a modificalos ou a destruílos que contan ou contaron cunha reducida difusión (coma tal, a do minoritario *queer* medieval fronte a *caer* ou a de *ceio* fronte ao común *ceo*). Tamén é certo que estruturas silábicas complexas do tipo $V_1[j,w].V_2$ (*ouír*, *canteia*), desaparecidas no galego común, se mantiveron en distintas variedades dialectais, e que as do tipo $(V_1.[j,w]V_2)$ (*ma-io*) distan hoxe en día de ser insólitas. Isto quere dicir que a persistencia da secuencia vocálica inestable constitúe tamén unha opción que cómpre considerar cando se analizan todos estes procesos.

Creo, á vista da exposición anterior, que a historia do galego mostra ata seis tratamentos posibles naqueles casos en que por diversos motivos chegaron a xerarse secuencias con dous núcleos vocálicos concatenados⁵:

- a) heterosilabificación, é dicir, mantemento do hiato: $V_1.V_2 > V_1.V_2$;
- b) ditongación secuencial: $V_1.V_2 > V_1[j,w]$;
- c) coalescencia, precedida ou non de asimilación: $V_1.V_2 > V_3$;
- d) elisión da primeira ou da segunda vogal: $V_1.V_2 > V_2$, $V_1.V_2 > V_1$;
- e) inserción dunha semiconsoante: $V_1.V_2 > V_1.[j,w]V_2$;
- f) inserción dunha consoante ou dun grupo consonántico: $V_1.V_2 > V_1.CV_2$ (*FARĪNA* > *fariña* > *fariña*), $V_1.V_2 > V_1C.CV_2$ (*FŪNĀRIU* > *fũeiro* > *fungueiro*).

En secuencias con participación de semiconsoantes os tratamentos posibles, alén do da súa persistencia, semellan ser os seguintes:

- a) elisión da semiconsoante: $V_1[j,w].V_2 > V_1.V_2$;
- b) inserción dunha consoante: $V_1[j,w].V_2 > V_1[j,w].CV_2$;
- c) consonantización plena da semiconsoante: $V_1[j,w].V_2 > V_1.CV_2$, $V_1.[j,w]V_2 > V_1.CV_2$

Analizar co necesario detalle o desenvolvemento diacrónico de todas estas posibilidades é unha tarefa pendente da lingüística histórica galega que de ningunha maneira pode recollerse nas contadas páxinas dun artigo. No traballo que agora presento, o meu obxectivo foi só o de estudar a tensión existente entre a heterosilabificación e a coalescencia de hiatos de formación romance en posición interior de palabra nun corpus de textos galegos de diferentes xéneros que poden datarse entre mediados do século XIII e os inicios do XVI. Non me propoño, por conseguinte, elucidar as regras que rexeron a determinación dos tipos de hiatos que sufrirían asimilación e coalescencia⁶, senón unicamente describir o proceso histórico da expansión da asimilación e a coalescencia naqueles hiatos que si foron sensibles a elas. Do antedito dedúcese tamén que non analizo neste artigo o tratamento que recibiron nas fontes medievais exploradas os hiatos que se produciron como consecuencia do encadeamento de palabras no eixe sintagmático. Por tanto, nas páxinas que seguen non estudarei hiatos tales como os que

5 Significativamente, hai coincidencia esencial entre este mostrario e o conxunto de “hiatus resolution strategies” que Casali (1998: 3-6) descubriu en diversas linguas que se enfrontan con secuencias vocálicas nadas da concatenación morfolóxica ou sintáctica. É moi probable que esteamos ante pautas evolutivas dos hiatos que posúen un alto grao de xeneralización.

6 Véxanse algúns apuntamentos sobre esta cuestión en Dubert García (1995: 129-131).

resultan da énclese de pronomes átonos sobre bases verbais rematadas en vogal ou os que se producen como consecuencia do encontro da preposición *a* co artigo determinado.

Metodoloxicamente paréceme necesario diferenciar entre hiatos de vogais homorgánicas e hiatos de vogais heterorgánicas, pois as pautas de transformación que en cada caso se observan son, como logo se verá, distintas. Posto que vou tratar sobre hiatos rexistrados en textos galegos dos séculos XIII a XVI, considerarei hiatos de vogais homorgánicas aqueles que se presentan como tales despois (e non antes) de operaren as regras de paso do vocalismo latino ao vocalismo do protorromance galego; por tanto, considerarei neste grupo casos evidentes coma os de PĀLĀTĪU > *paaço*, *VENENT > *vēen* ou CŌLŌRE > *coor*, mais tamén os que implican transformacións vocálicas máis profundas que se consumaron antigamente, coma as que vemos en PRAEDĪCĀRE > *preegar*, MĚDĪCĪNA > *mēezña*, PĚRĪCŪLŌSU > *perigooso*, DĪĀBŌLU > *diaboo*, etc. Analogamente, cataloguei como hiatos de vogais heterorgánicas os que se presentan como tales logo de actuaren as regras de paso do vocalismo latino ao vocalismo do protorromance galego, sen ter en conta neste caso as modificacións que deberon de producirse posteriormente, como as asimilacións e outras mudanzas talvez provocadas pola actuación da analoxía; así, incluíu aquí casos incontestables coma os de MANĪFESTĀRE > *māefestar* ou DRACŌNES > *dragões*, pero tamén outros en que o hiato de vogais heterorgánicas se situaría nunha fase para a que non atopei documentación na documentación que explorei para este traballo, como poden ser os de VĚNĪRE **vějir* > *vjir* e CRŪDŌS > **cruos* > *cruus* (por asimilación ou por analoxía co singular CRŪDU > *cruu*).

A miña intención é a de lles dar resposta a algunhas preguntas ás que debe enfrontarse quen investigue sobre este aspecto da historia do vocalismo galego. No tocante aos hiatos de vogais homorgánicas, ¿cando os hiatos gráficos comezaron a deixar de representar hiatos fónicos?, ¿a partir de cando e en que obras é probable que tales hiatos non sexan máis ca reminiscencias gráficas sen valor fónico?, ¿foi máis antiga a coalescencia cando as dúas vogais homorgánicas en hiato estaban en posición átona pretónica ou postónica, ou ben cando V₁ ou V₂ eran vogais tónicas? E, canto aos hiatos de vogais heterorgánicas, ¿desde cando se documentan as solucións con asimilación vocálica?, ¿foi máis tardía a súa coalescencia?, ¿cales foron as regras básicas que determinaron as características que tería a vogal resultante da coalescencia?

2. Descrición da mostra analizada

Como pode verse na Táboa 1, sometín á análise un total de 33.451 ocorrencias de hiatos, das cales 24.009 corresponden a hiatos de vogais homorgánicas e 9.442 a hiatos de vogais heterorgánicas. Estas ocorrencias foron recompiladas mediante a análise de concordanancias de distintas obras medievais que se realizaron na sección de Gramática Histórica do Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela⁷. Os textos explorados, cuxas referencias bibliográficas se ofrecen ao final do artigo, foron os seguintes:

⁷ Agradézolle a Xavier Varela Barreiro a axuda que me prestou nesta fase do traballo.

a) Obras poéticas compostas na segunda metade do século XIII (CSM) ou entre finais do século XII e a primeira metade do XIV (LP).

b) Coleccións do textos notariais. HG-P é o conxunto de documentos elaborados en territorio administrativamente galego entre mediados do século XIII e inicios do XVI que editou Clarinda Maia (1986). AP é un libro de notas do ano 1457.

c) Obras de prosa historiográfica, literaria, relixiosa ou técnica probablemente escritas entre 1295 e 1312 (TC), durante a primeira (GE) ou a segunda (CT, HT) metade do século XIV, entre finais do XIV e inicios do XV (MS) ou durante a primeira (TA) ou a segunda metade do XV (CI).

	HVHom.	HVHet.	HVHom. + HVHet.
CSM	4.492	1.146	5.638
LP	3.035	449	3.484
TC	4.848	2.320	7.168
GE	2.432	1.650	4.082
CT	3.932	1.291	5.223
HT	1.349	521	1.870
MS	983	312	1.295
TA	629	193	822
CI	234	245	479
AP	661	303	964
HG-P	1.414	1.012	2.426
Totais	24.009	9.442	33.451

Táboa 1. Número de ocorrencias de hiatos analizadas (HVHom = Hiatos de Vogais Homorgánicas; HVHet. = Hiatos de Vogais Heterorgánicas).

Para a investigación no terreo do galego medieval non contamos con outra fonte de estudo directa ca a documentación escrita conservada, entre a que eu fixen para este traballo unha selección que estimo representativa. Non me estenderei aquí en consideracións xa moi trilladas respecto das dificultades e limitacións que sempre entraña o feito de seren insuficientes os materiais con que debe operar a lingüística histórica, nin tampouco sobre a obriga de manter en todo momento as cautelas necesarias para non interpretar a lingua escrita como unha mecánica reprodución da lingua oral. Así mesmo, considero innecesario explicar as posibilidades que abren para estas análises as esixencias de ritmo e medida dos textos en verso.

Coido que as edicións que utilicei ofrecen para cada fonte seleccionada garantías de fidelidade ao correspondente manuscrito orixinal, mais recoñezo que algunha delas pode levantar reservas a propósito de se reúne ou non todas as condicións que serían desexables para acometer a partir dela estudos lingüísticos coma o que recollo nestas páxinas. Especialmente quero chamar a atención sobre o corpus lírico recompilado no volume *Lírica Profana Galego-Portuguesa* (1996), que presenta para cada cantiga a edición que se considerou máis

fiable entre as existentes e constitúe, por tanto, unha edición “ata certo punto ‘provisional’” coa que se pretendeu “impulsar a realización de novas edicións das cantigas que o precisen, á vista dos datos que se ofrecen á consideración dos investigadores” (LP: I, 11). Non se debe esquecer esta circunstancia á hora de facer a avaliación dos datos que se obteñan, sobre todo se esta fonte ofrecese singularidades sorprendentes que puidesen suscitar sospeitas.

Cómpre agora facer algunhas observacións sobre certas formas que rexeitei ou admitín á hora de compoñer a base de datos sobre a que se fundamenta esta investigación.

Normalmente desbotei as ocorrencias de palabras ou antropónimos que nos manuscritos en que aparecen conteñen abreviaturas que afectan a hiatos e que foron desenvolvidas polos editores, para así evitar os riscos que tales inclusións entrañarían. Así, por exemplo, non introducín na base de datos as ocorrencias en que a primeira sílaba do substantivo *mosteyro* está abreviada no manuscrito, pois, por moi probable que en certos textos sexa que tal abreviatura se corresponde coa variante *mosteyro*, non se podería excluír de plano a posibilidade de que realmente remitise a *mōesteyro* ou a *mōosteyro*. Pénsese tamén, de xeito análogo, nas numerosas ocasións en que en certas edicións antropónimos coma *Pelaez*, *Estéuez*, *Martins* ou *Martinz*, *Vasco* e outros conteñen tamén desenvolvementos de abreviaturas non sempre advertidos polos editores; para este estudo, desbotei estes antropónimos cando no manuscrito aparecían abreviados.

Excepcionalmente, tiven en conta os non moitos casos en que, consonte Maia (1986: 31), o til se usa en documentos galegos do século XV “sobre uma vogal muito provavelmente para indicar que se trata de vogal xeminada”. Son formas como *geerās*, *especiās* e *rrayās*, que foron transcritas pola investigadora portuguesa como *geeraas*, *especiaas* e *rrayaas*. A meu parecer, nestes casos non é probable que o til estivese a indicar outra cousa que non fose a xeminación vocálica, máxime se temos en conta que “nesse século [o XV] são frequentes formas gráficas com vogal geminada resultante da assimilação da vogal final à vogal tónica” (Maia 1986: 31).

Verbo dos substantivos *nome(s)* e *ome(s)* da *Geral Estoria* (GE), resulta imprescindible trasladar aquí as consideracións que Lorenzo e Couceiro (1999a: 599-600; 1999b: 213-214) fixeron a propósito da transcripción que recibiron na edición realizada por Ramón Martínez López. Para aqueles dous autores, as grafías cun trazo sobreposto que aparecen a miúdo neste manuscrito galego carecen de valor fonético, pois non son outra cousa que unha copia mecánica das grafías idénticas que se encontran no manuscrito castelán que traduce, onde remiten para as solucións *omne(s)* e *nomne(s)*. Por conseguinte, na súa opinión as transcripcións para o texto galego deben ser *ome(s)* e *nome(s)*, e non *omẽ(s)* nin *nomẽ(s)*, que son as que ofrece Martínez López. Debo dicir que eu optei por ler nestes casos *omes* e *nomes*, que representan a opción pola que finalmente se decantaron Couceiro e Lorenzo a pesar de non estimaren inadmisibles *omees* e *nomees*. Con todo, esta particularidade paleográfica deberá ser tida en conta cando se faga a análise da coalescencia de hiatos de vogais homorgánicas en posición postónica en GE.

Debo recordar agora que neste artigo me propuxen analizar só a tensión que no corpus seleccionado se detecta entre heterosilabificación e coalescencia (con ou sen previa asimilación) como tratamentos posibles para os hiatos situados en posición interior de palabra. Dado que este era o meu obxecto de estudo, na miña base de datos non incluíu aquelas formas en que a tensión se estableceu entre tendencias distintas. Así, por exemplo, non estudo neste traballo aqueles casos en que houbo conflito entre heterosilabificación con mantemento de hiatos de vogais homorgánicas e heterosilabificación con elevación de V_1 por disimilación, con posible inserción de consoante na marxe prenuclear da sílaba de V_2 : *Bēeyto* vs. *Bēito*, *vēmōs* vs. *vīemos* (e despois *viñemos*), *candēeyro* vs. *candieyro*, etc. Nestes casos as ocorrencias de formas con coalescencia son excepcións contadas no corpus escrutado (por exemplo, só 3 aparicións de *beyta* en CSM, fronte a 181 de *bēeyto* na mesma fonte) e, desde logo, non representan tendencias que chegasen a consolidarse historicamente.

Tampouco tomei en consideración as formas verbais de *começar* e *conteeçer*, que, de conteren hiatos, poderían presentalos con V_2 tónica ou con V_1 e V_2 pretónicas (**comēças*, **comēçamos*). Huber (1986: 140), prudentemente, di que “talvez também [houbese caída de consoante nasal intervocálica] em *cominiare > *começar*”, o que implicaría a formación dun hiato <ēe> que, dada a carencia de testemuños de **comēçar* ou **comeeçar* na documentación medieval conservada, coñecería unha coalescencia que se consolidaría moi antigamente. Respecto de *conteeçer*, se se parte do étimo comunmente aceptado *CONTIGES-CERE, creo que non sería insensato supoñer unha fase antiga **conteeçer*, que non tardaría en dar paso a *conteeçer* ao triunfar a coalescencia en posición pretónica na maioría das formas do paradigma verbal. En todo caso, no corpus que eu explorei non hai ningún testemuño de **comeeçar* nin de **conteeçer*, e creo poder afirmar que, de existiren, tales formas serían extremadamente minoritarias na documentación medieval conservada tanto para o galego coma para o portugués. Por conseguinte, coido que se pode asegurar que, se nestes casos houbo no protorromance galego formas con hiato de vogais homorgánicas, a tensión entre formas con e sen coalescencia de tal hipotético hiato non chegou viva ata o século XIII. Xa que logo, non ten sentido computar as ocorrencias de *começar* e *conteeçer* nun traballo en que o que se busca é analizar a tensión entre coalescencia e heterosilabificación en textos galegos escritos entre 1250 e 1520, aproximadamente.

Por idéntica razón, non tomei en consideración a P1 do pretérito de indicativo de *veer* (*vi* < lat. *VĪDĪ*), forma verbal en que a coalescencia que levaría de **vii* a *vi* tivo que ser antiqüísima, talvez alentada pola analoxía coas P1 do mesmo tempo dos verbos regulares da CIII. **Vii* xa non se rexistra nas fontes do galego medieval que se conservan.

Desbotei tamén *ficar*, porque probablemente, como se postula no DCECH, é un verbo que procede dun antigo *FICCARE, síncope temperá de *FIGĪCĀRE. En consecuencia, rexeitei igualmente *aficar*, que deriva de *ficar*. Non coñezo ningunha documentación duns hipotéticos **ficar* ou **aficar*, e creo que isto reforza a hipótese de Corominas e Pascual (cf. DCECH).

Tamén excluíu as formas do verbo *pōer* (< PŌNĒRE) e os seus derivados, pois, como apunta Ferreiro (1995: 332), a explicación exclusivamente fonética para o cambio *pōer* > *pór*

resulta moi problemática, por implicar unha anómala mudanza de acentuación (*pōer* > *poér* > **póer* > *póor* > *pór*). Paréceme moito máis probable que aquí se producise un cambio por analoxía, é dicir, sen asimilación vocálica e sen coalescencia⁸.

Sobre *bon* (< BÖNU) afirma Lorenzo (1987: 485) que se debe “á circunstancia de que nos textos medievais galegos e portugueses alterna a forma plena *bōo*, que representa a evolución normal, coa variante apocopada *bon*, que sufriu a perda da vocal final e non da consoante intervocálica (de maneira idéntica ó que pasou en castelán entre a forma plena *bueno* e a apocopada *buen*)”. No corpus que eu explorei non hai maneira de discriminar con plena certeza os casos en que *bō* representa o resultado da coalescencia gráfica das dúas vogais de *bōo* daqueles outros en que *bō* é soamente unha forma gráfica alternativa de *bon* ou *bom*, é dicir, do resultado da apócope da vogal átona final de BÖNU. Dada esta dificultade, decidín prescindir dos datos desta palabra para este traballo.

No corpus que analicei aparecen algúns contados rexistros do substantivo *combooça* ou *conbooça*, do que ofrezco dous exemplos tirados das *Cantigas de Santa María* e da *Historia Troiana*: “E por esto queria mal || a ssa *combooça* mortal” (CSM, 68.15); “Et el lle queria grã ben cōmo a [Hermyona], sua muller mays sabede que ontre elas era grãde desamor mortal et grãde jnvidia et çerto nō forō estas as primeyras *conbooças* que se mal quiserō nē serā as postromeyras” (HT, p. 364). En portugués moderno existe o substantivo *comborça*⁹, para o que Corominas e Pascual postulan no DCECH un étimo *COMBORTIA ou *COMBROTTIA, “probablemente derivado céltico de *BERTIUM ‘lecho’”. Para eles, *comboça* ou *combooça* é unha variante de *comborça* “con simplificación del grupo *rç*”, pero está claro que isto non pasa de ser unha hipótese pouco elaborada. En fin, dados os problemas que hai para establecer a súa cadea evolutiva, considerei prudente prescindir desta palabra, por outra parte moi pouco documentada nas obras que analicei.

Igualmente, deixei de lado *até*, *atēe* e as súas variantes, polas dificultades que entraña o establecemento certo do seu étimo e do seu desenvolvemento fonético.

Tampouco tomei en consideración os topónimos e antropónimos provenientes da Biblia (*Aarom*, *Abraã*, *Baal*, *Baalym*, *Balaã*, *Beeda*, *Beel*, *Beléem*, *Bersabee*, *Cáár*, *Caath*, *Canaã*, *Galaaditide*, *Galáát*, *Galaaditide*, *Galaant*, *Laabym*, *Máacal*, *Maacha*, *Malalée*, *Senáár*, *Tabee*, *Ysaac*...; *Abymael*, *Matussael*, *Ysmael*...) ou do relato clásico da guerra de Troia (*Anêes*, *Asaalón*, *Booz*, *Jaason*, *Meersa*, *Taare*, *Zeebe*...; *Aeleón*, *Aerroas*, *Afaecanis*...), xa que se trata de unidades que resultaban exóticas no sistema do galego medieval e que, de

8 Neste sentido, coido que é moi digna de consideración a seguinte proposta de Martínez Mosquera (2001: 78): “a equivalencia que a analoxía establecía co verbo TER en formas dos presentes de indicativo e subxuntivo (*poño=teño*, *pōen=tēen*, *poña=teña*,...) tamén puido favorecer-la creación dun infinitivo rizotónico PÓR en igualdade con TER, e así o resto das formas”.

9 O DLPC da Academia das Ciéncias de Lisboa catalógaa como palabra guineana e defínea así: “Mulher que vive maritalmente com um homem, em relação a outra ou outras mulheres do mesmo homem, nas tribos indígenas”.

seren tidas en consideración, perturbarían a visión que nos formásemos sobre a liña evolutiva do tipo de hiatos que estamos considerando durante o período histórico que delimitamos. A análise realizouse sobre a base dun amplo conxunto de voces galegas patrimoniais con hiatos de formación romance, onde non teñen cabida os devanditos topónimos e antropónimos de extracción libresa.

Finalmente, quero aclarar que tampouco integrei na base de datos as ocorrencias de formas en que o hiato gráfico non está etimoloxicamente xustificado (*yrũaao*, *auẽeo*, etc.), aínda que, loxicamente, si tiven en conta tales formas como complemento indispensable da análise que efectuei. Fixen o mesmo coas variantes que presentan algúns textos que se nos transmitiron a través de máis de un manuscrito: os hiatos destinados a integrar a base de datos que elaborei tomeinos sempre da lectura que ofrecen como principal as edicións que manexei¹⁰, mais cando me pareceron significativas valorei na análise as variantes que presentaba algunha copia tardía dun determinado texto. Neste sentido, creo que resulta de especial utilidade a tradución galega da *Crónica General* e da *Crónica de Castilla* (TC). O máis antigo dos dous manuscritos en que se nos transmitiu esta tradución (o 8817 da Biblioteca Nacional de Madrid) escribiuse entre 1295 e 1312 e consta de dous códices primitivamente independentes aínda que xa unidos no século XIV. O outro manuscrito, probablemente de finais do século XIV, é o 2497 da Biblioteca Universitaria de Salamanca, e só contén a tradución parcial da *Crónica General* que tamén ofrece o ms. 8817 da Biblioteca Nacional de Madrid. Segundo Lorenzo (1975/1977: I, LVII), todo induce a pensar que este segundo manuscrito é unha copia da primeira parte do primeiro, ou ben unha copia doutro manuscrito hoxe desaparecido en que por súa vez se copiara o primeiro. Para el,

el ms. 2497 muestra aún con mayor claridad su procedencia gallega. Como es más moderno, la lengua está ya más evolucionada y las características gallegas son más acusadas: confusión de sordas y sonoras, mayor abundancia de castellanismos, *más abundancia de formas de plural en -os, -as*, formas como *proue*, etc. (Lorenzo 1975/1977: I, XXXVI, n. 25; as itálicas son miñas.).

A pesar de todas as exclusións que practiquei, ditadas polo escrúpulo de non computar formas dúbidasas ou discutibles que puidesen distorsionar os resultados da análise, creo que a mostra que elaborei, coas súas 33.451 ocorrencias, resulta suficientemente representativa e permite tirar conclusións ben fundamentadas. Consignarei en varias táboas as porcentaxes de coalescencia gráfica ou de asimilación vocálica detectadas nos diversos casos contemplados ao longo da investigación e, dado que son consciente de que neste tipo de traballos importa

10 Pénsese, por exemplo, no caso de CSM, unha fonte para a que a edición que utilicei segue basicamente a lección do código E e onde non é raro que entre os distintos códices que nola transmitiron haxa discrepancias relativas á representación de formas con ou sen coalescencia gráfica. Poñerei unicamente dous exemplos: “por seus nomes cada ñu [T To un] deles, muito lles rogando” (CSM, 36.17); “Diss’ o bispo: “Venna logo, | ca de ver-l’ [T To ueer] ei soydade” (CSM, 67.79).

máis detectar tendencias que ofrecer supostas exactitudes numéricas, redondearei os tantos por cento de 25 en 25 centésimas, de tal xeito que só achegarei números exactos (coma tal, 23% ou 38%) ou números que leven á dereita a indicación de 25, 50 ou 75 centésimas (por exemplo, 15.25%, 57.50% ou 43.75%).

Finalmente, quero repetir aquí unhas palabras que, escritas para unha investigación sobre a desnasalización vocálica no galego medieval que publiquei hai uns anos, resultan tamén plenamente aplicables ao presente traballo:

Son consciente de que, nun agrupamento de datos tan numerosos coma o realizado neste artigo, deberon de deslizarse algúns erros de interpretación que en certas ocasións serán da miña única responsabilidade e noutras se terán que explicar como discutibles intervencións dalgúns editores que escaparon ó meu control. Puiden cometer tamén, a pesar da parsimonia e os coidados que me impuxen, algúns leves erros de cómputo. Aspiro, con todo, a que a gran cantidade de datos utilizados na exploración sirva para diluír ata a insignificancia a importancia que os ditos erros, que espero fosen escasos, puidesen ter sobre os resultados finais da investigación (Mariño Paz 2002: 84).

3. Hiatos de vogais homorgánicas

Tendo en conta a posición das dúas vogais nucleares do hiato respecto do acento principal da palabra en que este se encontra, pódense distinguir os seguintes catro casos posibles:

1. Hiatos con V_1 tónica: *baixees* (TC), *bayxees* (TC), do catalán *vaixell* < lat. VASCĒLLU; PĚDE(S) > *pee(s)* (CSM, LP, TC, GE, CT, HT, MS, TA, CI, AP; HG-P, anos 1299, 1332, 1506, 1516) > *pe(s)* (CSM, LP, CT, HT; HG-P, anos 1385, 1414); PLĀNA(S) > *chãa(s)* (CSM, TC, GE, CT, HT; HG-P, ano 1407).

2. Hiatos con V_2 tónica: DÖLÖRE > *door* (CSM, TC, CT, MS, TA) > *dor* (TA); ŪMBĪĹĪCU > *embiigo* (LP), *enbijgo* (GE, CT), *ynbiigo* (MS); VĪDĚRE > *veer* (CSM, LP, TC, GE, CT, HT, MS, TA, CI; HG-P, ano 1296) > *ver* (CSM, LP, MS, AP).

3. Hiatos con V_1 e V_2 pretónicas: *BALAT(E)RĀRE > *braadar* (CSM, GE, CT, HT, MS); MĚDĪCĪNA(S) > *meezŷa* (CSM), *meezina* (CSM, TC), *meezinna* (CSM), *meezynna* (CSM), *meezinha* (LP), *meeziña* (CT, HT), *meezjna* (TA) > *mezjna(s)* (TA), *mezjñas* (TA), *mezynas* (TA).

4. Hiatos con V_1 e V_2 postónicas: ÖRPHĀNA(S) > *orfaa(s)* (TC), *orfãa(s)* (CT, HT); PĚRĪCŪLU/-ŌS > *perigoo(s)* (CSM, LP, TC, CT, MS, TA) > *perigo* (CSM, MS), *perijgos* (CT).

Na Táboa 2 consígnanse as porcentaxes de coalescencia gráfica que en cada unha destas catro posicións se rexistraron en dez textos para os cales é posible ofrecer unha datación máis ou menos precisa, que foi presentada no inicio da segunda alínea deste artigo:

	CSM	LP	TC	GE	CT	HT	MS	TA	CI	AP
V1 tónica	59.50	66.75	2.75	61.50	60.50	58.25	5.50	6.25	11.75	6.25
V2 tónica	1.25	1.25	0.25	0.50	0.25	1.50	0.25	10.25	6.00	27.50
V1.V2 pretónicas	43.00	66.75	35.25	23.00	44.00	44.00	10.00	30.25	25.00	46.00
V1.V2 postónicas	47.50	40.00	76.25	81.25	52.00	31.50	44.00	11.00	57.75	76.50

Táboa 2. Porcentaxes de coalescencia gráfica de hiatos de vogais homorgánicas en textos dos séculos XIII, XIV e XV.

A Táboa 3 reflicte as porcentaxes da colección documental HG-P distribuídas en tres grandes etapas históricas:

	1251-1300	1301-1400	1401-1520
V1 tónica	27.75	41.25	40.50
V2 tónica	6.75	4.25	25.50
V1.V2 pretónicas	9.00	27.50	47.50
V1.V2 postónicas	10.00	51.50	47.25

Táboa 3. Porcentaxes de coalescencia gráfica de hiatos de vogais homorgánicas en HG-P.

A primeira observación que cómpre facer é a de que, aínda que existe, a progresión xeral das porcentaxes de coalescencia gráfica conforme o tempo vai avanzando dista de ser ostensible. Dá a impresión de que a norma gráfica que canonizaba a representación dos hiatos de vogais homorgánicas se mantivo con vigor ao longo de todo o período analizado e parece tamén que ata o final da Idade Media debeu de haber numerosos escritores ou escribáns que, salvo erro ou descoido, se ativeron a ela. É notorio, por exemplo, que as fontes poéticas do século XIII e a primeira metade do XIV (CSM e LP) presentan globalmente porcentaxes ben máis altas ca as de textos en prosa de finais do XIV ou do XV coma MS, TA ou incluso CI, en tanto que as obras en prosa historiográfica e literaria do XIV (TC, GE, CT, HT) se sitúan, salvo excepcións, por baixo de CSM e LP e por riba ou bastante por riba de MS, TA e CI. En troques, do tardío AP (1457) si pode dicirse que representa unha liña netamente tendente á coalescencia, aínda que non sen excepcións. Igualmente, os datos da Táboa 3 amosan en xeral para HG-P unha alza das porcentaxes dos casos de coalescencia nos documentos notariais do XIV, o XV e os principios do XVI, mais sen que se chegue a producir unha ruptura abrupta coas tendencias marcadas polas fontes máis antigas. Unha análise en detalle do que aconteza nas catro distintas posicións contempladas poderá revelarnos pistas que nos permitan avanzar no noso estudo e matizar estas consideracións iniciais.

Para comezar, resulta evidente que a posición que máis favorece a heterosilabificación é aquela en que V_2 é a vogal tónica. Salvo nos tres textos máis tardíos, as porcentaxes de coa-

lescencia nesta posición son ínfimas na Táboa 2, e algo non moi distinto acontece na 3, onde só de 1401 en diante se produce unha moderada suba. Solucións como *dor* ou como *crer*, *ler*, *ser*, *ver* e as súas respectivas formas conxugadas con V_2 tónica son sumamente raras no corpus explorado, en tanto que outras como *ter*, **gar* (< *gãar*) ou **fir* (< *fïr*) simplemente non se rexistran. Véxanse, a xeito de exemplo, os datos consignados nas táboas 4 e 5, onde, sobre un fondo xeral de neta preferencia polas formas con hiato en todos os textos e períodos considerados, apréciase unha elevación dos índices de uso de *ler* e, sobre todo, de *ser* e de *ver* nunha fonte xa tardía, AP, do ano 1457. Con todo, estes datos de AP soamente son autenticamente significativos para o verbo *ser* (5 casos de *seer* e 21 de *ser*), pois os rexistros dos outros dous son escasos: 4 de *leer* e 1 de *ler*, 1 de *veer* e 3 de *ver*¹¹. Probablemente, as inercias cultistas propias da lingua escrita obstruíron secularmente o triunfo da coalescencia gráfica neste tipo de verbos e, de feito, non se debe esquecer que se trata dunha serie en que o estándar castelán mantivo ata hoxe hiatos que os estándares galego e portugués eliminaron: *creer*, *leer*, *probeer*, etc.¹²

	CSM	LP	TC	GE	CT	HT	MS	TA	CI	AP
Creer	1.50	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	---	0.00	---
Leer	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	---	0.00	20.00
Seer	2.75	0.50	0.75	0.75	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	80.75
Tëer	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	---	0.00
Veer	2.50	0.75	1.50	0.00	0.00	3.00	4.25	0.00	0.00	75.00

Táboa 4. Porcentaxes de coalescencia gráfica de hiatos con V_2 tónica nas formas verbais de *creer*, *leer*, *seer*, *tëer* e *veer* en textos dos séculos XIII, XIV e XV.

	1251-1300	1301-1400	1401-1520
Creer	0.00	---	---
Leer	0.00	0.00	0.00
Seer	5.50	0.00	8.75
Tëer	0.00	0.00	0.00
Veer	0.00	---	0.00

Táboa 5. Porcentaxes de coalescencia gráfica de hiatos con V_2 tónica nas formas verbais de *creer*, *leer*, *seer*, *tëer* e *veer* en HG-P.

11 Ten interese a seguinte observación de Penny (1991: 191) a propósito da maior precocidade das formas monosilábicas no caso da variación *seer* / *ser* no castelán medieval: “Note that OSp. *creer* (< CRÉDERE) is always bisyllabic, and that although we find both OSp. *ver* and *veer* (< VIDĒRE) this variation may be due to imitation of OSp. *ser* / *seer*”.

12 Verbo disto, coído que aínda resultan orientativas as palabras dun clásico: “Si son **vocales iguales** se funden en una sola ya a partir de los siglos XIII y XIV; la fecha depende del mayor o menor uso que desgasta las palabras; así *v i d e r e* hacía antiguamente *veer*, pero ya al fin de la Edad Media se decía *ver*, mientras el menos usado *probeer* conserva hasta hoy mismo su hiato, a pesar de que la Academia adoptó *prover*. El ya mencionado verbo *leer* conserva firmemente su hiato, como más culto que *ver*. En el siglo XIII se decía todavía *s e d e r e* *seer*, y se empezaba a decir *ser*” (Menéndez Pidal 1982: 83-84).

En principio, a tendencia para a coalescencia semella moito máis forte cando V_1 era a vogal tónica, mais isto, sen ser rotundamente falso, si resulta polo menos matizable. Os altos índices que para este contexto se atopan en CSM, LP, GE, CT e HT, ao igual ca os algo máis baixos de HG-P, débennlle moito, sobre todo, á grande recursividade que en tales obras evidencian a forma *un* e as súas variantes gráficas (< lat. ŪNU) por oposición á moito menor presenza que nelas ten *ũu* (ou variantes): pénsese nos 1.177 casos do primeiro tipo fronte aos 135 do segundo en CSM, nos 374 fronte a 37 de LP¹³, nos 387 fronte a 0 de GE, nos 854 fronte a 2 de CT, nos 282 fronte a 2 de HT, nos 37 fronte a 35 de HG-P (1251-1300), nos 68 fronte a 9 de HG-P (1301-1400) e nos 97 fronte a 19 de HG-P (1401-1520). Consideracións análogas cabe facer respecto da relación que nas mesmas fontes se dá entre *algún* e *algũu* ou entre *neún* e *neũu* (ou variantes). Á inversa, en TC, MS, TA, CI e AP é notoria a preferencia por *algũu*, por *neũu* e por *ũu* (ou as súas respectivas variantes) e, como consecuencia disto, as súas porcentaxes de coalescencia gráfica con V_1 tónica aproxímanse ás que presentan cando o é V_2 , chegando mesmo a situarse por baixo destas en TA e mais en AP. Probablemente, como xa advertiu Rübecamp (1933: 298-299) para CSM, *ũu*, *algũu* e *neũu* coñeceron a coalescencia con máis antigüidade na posición proclítica, de tal maneira que as súas formas proclíticas con coalescencia alentarían o cumprimento do mesmo proceso nas non proclíticas.

Un aspecto complementario desta análise que non se debe omitir é o feito de que en CSM, LP, GE, CT, HT e HG-P (e, con diferenzas menos ostensibles, tamén nas restantes fontes escrutadas) o número de palabras, topónimos ou antropónimos distintos que amosan algún caso de coalescencia con V_1 tónica é moito menor ca o daquelas unidades que no mesmo contexto presentan algunha ocorrencia con heterosilabificación: 10 contra 65 en CSM, 12 contra 37 en LP, 5 contra 37 en GE, 9 contra 42 en CT, 5 contra 38 en HT e 11 contra 54 en HG-P¹⁴. Estoutro dato, sen dúbida, invita tamén a relativizar a intensidade con que a tendencia á coalescencia gráfica neste contexto fonético se presenta no corpus analizado.

Con V_1 e V_2 pretónicas ou postónicas as porcentaxes de coalescencia gráfica que se observan nas táboas 2 e 3 son considerables e, agás nos casos da posición pretónica de MS, da postónica de TA e das dúas en HG-P (1251-1300), superan constantemente o 20%. Parece, por tanto, que estas posicións átonas, dada a debilidade articulatoria que lles era propia, reunían condicións que dificultaban especialmente o mantemento dos hiatos que nelas se encontraban e, por conseguinte, facilitaban a manifestación escrita destas tendencias propias da lingua oral. Na posición pretónica esta circunstancia faise moi visible cando se comparan as taxas de coalescencia gráfica que presentan as formas do paradigma verbal de *s(e)er* que tiñan o hiato en tal contexto fonético (*s(e)erá*, *s(e)ería*, etc.) coas que amosan as que o tiñan con V_2 tónica (*s(e)er*, *s(e)endo*, *s(e)ede*, etc.)¹⁵:

13 Tal como advertín anteriormente, os datos tomados desta fonte deben ser considerados con cautelas, pois os editores dos textos poéticos compilados nela son numerosos e os seus criterios de edición, dispares.

14 Neste caso computei como unha unidade soa as distintas formas dun mesmo paradigma verbal.

15 Nesta ocasión non presento datos de HG-P porque as súas formas con V_1 e V_2 pretónicas son escasas (3 con heterosilabificación e 8 con coalescencia) e, por tanto, pouco significativas para encher unha táboa dividida en tres espazos temporais, na que quedarían completamente desperdigadas.

	CSM	LP	TC	GE	CT	HT	MS	TA	CI	AP
V2 tónica	2.75	0.50	0.75	0.75	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	80.75
V1.V2 pretónicas	90.50	94.50	91.25	47.25	79.00	81.75	4.75	64.25	0.00	100.00

Táboa 6. Porcentaxes de coalescencia gráfica de hiatos con V_2 tónica e con V_1 e V_2 pretónicas nas formas verbais de *s(e)er* en textos dos séculos XIII, XIV e XV.

Coas excepcións de MS e CI, que se nos van mostrando como fontes globalmente pouco proclives á coalescencia gráfica, resulta evidente a xeneralizada boa acollida das solucións *será*, *sería*, etc., que non só se impoñen de maneira absoluta en AP, onde o modelo comunmente empregado xa é o que leva *ser* como infinitivo, senón que tamén alcanzan unha notable presenza (GE) ou mesmo triunfan moi maioritariamente (CSM, LP, TC, CT, HT, TA) nos textos en que o normal é aínda o infinitivo *seer*¹⁶. Por tanto, a predisposición cara á coalescencia neste contexto fonético ábrese paso decididamente no seo deste paradigma verbal, a contracorrente das presións homoxeneizadoras propias deste tipo de agrupamentos e xa nos textos poéticos do século XIII. En troques, coas formas doutros paradigmas verbais e con outras palabras non se detectan preferencias tan acusadas polos resultados con coalescencia nesta posición, con algunha excepción como a das formas verbais procedentes de *ADSEMENTĀRE, que responden maioritariamente ao modelo con crase do hiato: *asse-entar* (LP), *aseentar* (TC, CI), *assentar* (CSM), *asentar* (TC, GE, MS, CI, AP; HG-P, ano 1434). Isto quere dicir que a alza das porcentaxes de coalescencia gráfica que na Táboa 2 se observa para o caso de seren V_1 e V_2 pretónicas lle debe moito á grande recursividade propia das formas do futuro de indicativo e do futuro do pretérito do verbo *s(e)er*, para as que se rexistran abundantemente as solucións do tipo *será* e *sería*. Con unidades menos usadas a velocidade con que avanzou a mudanza lingüística debeu de ser menor.

Con V_1 e V_2 postónicas amosan un gran peso estatístico as abundantes ocorrencias do substantivo plural (*h*)*omes* (ou variantes) que vemos en CSM, TC, GE, CT, HT, MS, CI, AP e HG-P. Para o caso de GE cómpre recordar aquí as cautelas con que deben considerarse *omes* (e *nomes*) como transcricións das correspondentes formas do manuscrito, sobre as que, como anteriormente advertín, chamaron a atención Lorenzo e Couceiro (1999a, 1999b). Ignoro se estas reservas poderían ou deberían estenderse a outras fontes, pero en todo caso non creo que haxa que xeneralizalas. Fronte á frecuencia de (*h*)*omes*, resulta digna de atención a firme permanencia multiseccular de *poboo* (ou variantes gráficas) (CSM, TC, GE, CT, HT, MS, CI) e a completa ausencia de *pobo* no corpus explorado¹⁷. Dos datos globais de LP e TA neste contexto fonético debo dicir que son pouco significativos: trátase de só 5 rexistros en LP (2 con coalescencia) e 9 en TA (1 con coalescencia).

Da revisión ata aquí feita conclúese que mesmo nos textos do século XV e de principios do XVI se detecta un alto grao de mantemento dos hábitos escriturarios que prescribían a

16 Para CSM e LP esta observación xa a fixo Rübecamp (1933: 333-335).

17 Con todo, convén recordar que xa Rübecamp (1933: 339) sinalou que *poboo* é bisilábico en CSM (28.11).

representación de hiatos de vogais homorgánicas. Ora ben, cómpre preguntarse se houbo sempre unha relación biunívoca entre hiatos gráficos e hiatos fónicos na nosa tradición manuscrita medieval, se a cada hiato escrito lle correspondía sempre un hiato pronunciado, e, para lle dar resposta a esa pregunta, os textos poéticos de entre finais do XII e mediados do XIV revélanse como fontes de estudo acaídas, dadas as esixencias de medida dos seus versos.

Na realidade, xa hai tempo que recoñecidas personalidades fixeron público o seu ditame respecto disto. Brevemente, recordarei aquí as opinións de tres reputados especialistas, que coinciden na afirmación de que xa nas fontes poéticas do douscentos se encontran a miúdo casos de hiatos gráficos que realmente non representan hiatos fónicos.

Nomeadamente, débese lembrar neste punto o clásico traballo de Rübecamp (1933), onde, sobre a base dunha abundante exemplificación á que remito o lector interesado, se concluíu que en CSM as “grafías geminadas têm bastantes vezes valor monossilábico” (Rübecamp 1933: 297) e que o mesmo acontece nos cancioneiros que conteñen a nosa lírica profana medieval. Varios anos antes de se dar ao prelo este artigo, xa José Joaquim Nunes (1926/1928: I, 358) apuntara na introdución á súa edición das *Cantigas d'Amigo* que mesmo na lingua do século XIII había tendencia á coalescencia de hiatos, como podía deducirse non só do feito de nos textos poéticos apareceren, “embora em menor quantidade”, “formas simplificadas” (*serei, seria, verá, vería, bom...*) “ao lado das duplas”, como tamén da circunstancia de que en tales composicións “por vezes a vogal dupla aparece grafada em obediência de certo ao hábito, quando a medida exige simples”. Bastante tempo despois, Paul Teyssier (1987: 29) insistía nesta idea ao apuntar que, aínda que nos nosos cancioneiros medievais a escansión dos versos garante moi a miúdo que os grupos de dúas vogais en contacto se encontraban en sílabas diferentes (e, así, *achaar* < APPLĀNĀRE non se confundía con *achar* < AFFLĀRE), tamén se atopan neles casos en que un hiato gráfico debe computarse fonicamente como representante dunha soa sílaba (como sucede en *ataa* por *atá*).

Así as cousas, a min dáme a impresión de que os poetas do século XIII vivían nun momento en que a heterosilabificación e a coalescencia de hiatos de vogais homorgánicas eran dúas opcións que a lingua da época ofrecía e admitía, e coas que eles podían xogar a conveniencia¹⁸. Na miña opinión, estaríase producindo daquela unha mudanza que conducía cara ao triunfo das solucións con coalescencia, de tal xeito que as formas con heterosilabificación representarían a tradición antiga e as formas con crase, a tradición nova. Nestas circunstancias, o trobador, aínda que mediatizado por unha tradición escrituraria que consagraba o uso dos hiatos, podía de feito escoller un tipo ou outro de variantes dependendo de cales fosen os seus gustos persoais ou as esixencias que o acto creador lle colocase en cada caso. Reparemos, a modo de exemplo, na seguinte pasaxe de CSM, onde é evidente que se xoga conscientemente coas variantes con

18 Isto é tamén o que se deduce da seguinte conclusión de Maia (1986: 326-327): “Com base na análise feita dos diferentes processos gráficos usados nos textos, parece poder concluir-se que já no séc. XIII começava a verificar-se a perda do hiato formado de duas vogais iguais, embora nesse século fosse ainda mais frequente a sua conservação”.

heterosilabificación e coalescencia da segunda e a terceira persoas do singular do presente de indicativo de *s(e)er*, axustando o seu uso ás necesidades métricas do poeta:

[razdador] Sei por nos, pois que bēit' é
o fruto de ti, a la ffe;
e pois tu *sees* u el *ssé*¹⁹,
roga por nos u mester for (CSM, 80.19-22).

Fronte ao alto valor que me parece que teñen os feitos que ata aquí expuxen, son da opinión de que se lle debe atribuír un moderado poder probatorio á produción das que algúns autores denominan “xeminacións vocálicas arbitrarias”, é dicir, ao uso de hiatos gráficos carentes de fundamento etimolóxico. É certo que por veces —quizais non poucas veces— estes usos deben explicarse como hipercorreccións causadas polo desaxuste aberto entre unha realidade fonética en que se abría paso a coalescencia e unha tradición escrituraria conservadora que mantiña hábitos antigos e non se axeitaba ás novas realidades. Mais tamén o é que outras motivacións puideron actuar igualmente como inspiradoras de tales xeminacións. Lendo textos medievais resulta sempre arriscado tratar de discernir cando nos atopamos ante unha motivación ou outra, pero non por iso debemos renunciar a avanzar algunhas hipóteses. Lonxe de toda pretensión de exhaustividade, lonxe tamén de todo dogmatismo, enuncio a seguir algunhas explicacións que me parecen plausibles acompañándoas de exemplos tomados das fontes que sometín a exploración²⁰. Obviamente, entre estes exemplos hai formas que admiten sen violencia máis de unha posible explicación:

1. Hipercorrección: *aaz* < ĀCĪE (TC, 106, 108, 199, etc.; CT, 222, 225, 318, etc.; HT, 130, 131, 132), *afaagaar* (TC, 469), *Cartaagena* (TC, 328), *condiçõeas* (HG-P, 117, ano 1459), *coobijçaua* (TC, 736), *coseeas* ‘cóseas’ (TA, 7 v.), *fageeo* ‘faino’ (TA, 9 v., 18 r., etc.), *laãpaas* (MS, 167), *neiciidade* (LP, 120.27.3), *ostee* (< HÖSTE) (HT, 130, 132), *perijgos* (CT, 687), *postigoo* (CT, 237), *seendeiro* (LP, 97.27.1), *vaarðos* (CI, 129), etc.

2. Analoxías gráficas:

2.1. masculino-feminino: *booa* (TA, 9 v., 10 r., 18 v.), *boða* (TA, 2 v., 15 r.), polo masculino *bōo*; *huña* (TA, 11 v.), *hñua* (HG-P, 142, ano 1292), polo masculino *huñ* ou *hñu*; *maao* ‘malo’ (LP, 62.1.8; LP, 126.3.9), *mááo* (GE, 257), *maao* (HT, 76, 133, etc.; CI, 129, 130), polo feminino *maa*; *sãao* (TC, 14, 635; GE, 136, 175; AP, 733, 2386), *saão* (TC, 482, 770; GE, 286; HT, 23, 30, 33, etc.; MS, 11, 16, 35; TA, 1 v., 3 v., etc.), etc. polo feminino *sãa*; *ymãao* (GE, 13, 64), *yrmaão* (GE, 72, 257; HT, 15, 16, 18, etc.; MS, 5, 29, 49, etc.), *yrmaao* (HG-P, 112, ano 1409; HG-P, 113, ano 1409), etc. polo feminino *ymãa*; etc.

2.2. singular-plural: *alguños* (TA, 4 r., 5 r., 11 r., etc), polo singular *alguun*.

19 Nos códices T e To lese *se*.

20 No caso de LP, indico o número de poeta, o número de cantiga e o verso; no de TA, o folio do manuscrito; no do resto dos textos en prosa, a páxina da edición que utiliceí.

- 2.3. igualación con outras formas do mesmo paradigma verbal: *prouééades* (HG-P, 220, ano 1302), por analoxía gráfica con outras formas de *proueer*; *teẽ* ‘el(a) ten’ (AP, 535, 541, 662, etc), por analoxía gráfica coa forma da P6 *teẽ* ou con outras formas de *têer*; *uẽeo* (TC, 254, 488, 492, etc.), *vẽeo* (TC, 313, 376, 465, etc.; GE, 19, 20, 27, etc.), *veẽo* (HT, 7, 9, 10, etc.; CI, 110, 114), etc. pola influencia da maioría das formas do tema de perfecto de *vĩjr*.

3. Marcaxe da vogal tónica²¹: *aapeco* ‘apio’ (TA, 19 r.), *aduur* (A + DŪRĒ ou DŪRU) (TA, 11 r.), *apuus* ‘após’ (HG-P, 118, ano 1474), *caiooes* (TA, 18 r.), *Casááes* (HG-P, 190, ano 1282), *ferrugeẽta* (MS, 142), *heressijas* (CI, 99), *Iaheem* (TC, 736), *Jaéém* (HG-P, ano 1278), *perijgos* (CT, 687), *roollos* (RÖTŪLOS) (MS, 165), *Sespoð* ‘Cespón’ (AP, 303, 333, 896, etc.), *ypocrisija* (CI, 117), etc.

4. Vacilacións sobre a maneira de acomodar préstamos doutras linguas:

4.1. substantivos co sufixo *-axe*, procedente do francés *-age* ou do provenzal *-atge*; abundan os casos en GE: *avantajees* (273), *avantajéés* (273), *avantajêes* (282), *lengagee* (70), *liñagee* (276), *linagêe* (28, 33), *linagees* (39), *linagéés* (48), *lynagee* (38, 66), *lyñagéé* (56, 278, 284), *lynagêe* (32, 33, 55, 279), *lynagéee* (39), *lynagéé* (81, 138, 296), *lyñagéés* (284), etc.; en CT: *linágêes* (361), *liñágêes* (637), *lynágêes* (376), *menágees* (299), *messágêes* (522); en HT: *linagêe* (86, 134), *lynagee* (338), *lynagêe* (200, 366), *lynagêes* (47), *menajêes* (116), *saluajêes* (28); en MS: *linagêe* (42, 121, 227), *linageẽ* (15, 59, 117, etc.), *linajeẽ* (188), *lingoajee* (105), *lingoajee* (76, 82), *lingoajeen* (19), *lingoajêes* (26), *lyngoajee* (121); en CI: *linajee* (112), *linajêe* (113), *linajeen* (108); en HG-P: *ljñagêe* (113, ano 1409), *linageen* (100, ano 1414). En non poucos casos este sufixo aparece representado nas mesmas fontes sen hiato gráfico.

4.2. topónimos alleos procedentes de linguas non románicas; en TC: *Iaheem* (736), *Ihaeem* (780); en CI: *Ijrehel* ‘Israel’ (94); en HG-P: *Jaéém* (75, ano 1278).

Estas xemicións carentes de fundamento etimolóxico encóntranse, pois, en moitas obras, e nalgunhas delas con particular profusión, como é o caso, sobre todo, de TA.

Feita esta análise, ofrezco como conclusións as seguintes respostas ás preguntas sobre os hiatos de vogais homorgánicas que coloqueei ao final da primeira alínea do artigo.

Testemuños en que se observa coalescencia gráfica de hiatos de vogais homorgánicas témolos xa nas fontes do século XIII, o que invita a supoñer que na lingua oral este proceso comezara a darse incluso antes.

Nos textos poéticos explorados (CSM e LP) xa hai bastantes casos en que os hiatos non son máis ca reminiscencias gráficas sen valor fónico. Cos textos en prosa non nos podemos valer das posibilidades de análise que abren as esixencias métricas dos versos, mais é de supoñer que ocorrería o mesmo. Con todo, o uso de hiatos carentes de fundamento etimo-

21 Segundo Mattos e Silva (1989: 80), “é comum em textos arcaicos portugueses o uso da duplicação gráfica da vogal para indicar a tonicidade da sílaba”. Véxanse esta e outras explicacións en Williams (1975: 38).

lórico, aínda que poida deberse a variadas causas, apunta tamén na dirección da perda de correspondencia biunívoca entre hiatos gráficos e hiatos fónicos.

Probablemente foi máis antiga a coalescencia cando as dúas vogais homorgánicas en hiato estaban en posición átona pretónica ou postónica. Mais no nivel gráfico esta probable primacía temporal, que está na lóxica dos feitos lingüísticos, non se traduciu nun corte abrupto entre as porcentaxes de coalescencia rexistradas nestas dúas posicións átonas e na primeira das aquí contempladas (con V_1 tónica), senón só en diferenzas moderadas. Si son notorias, en troques, as diferenzas entre textos, pero sen que se observe unha marcada liña de ascenso das taxas de coalescencia conforme o tempo vai pasando e nos imos atopando con textos cada vez menos antigos; así, obras de finais do século XIV ou do XV como MS, TA e, agás na posición postónica, CI son pouco proclives á coalescencia gráfica, e distínguense netamente das dos séculos XIII e XIV. A resistencia á coalescencia foi patente e xeneralizada cando era V_2 a vogal tónica, coa relativa excepción do tardío AP, que globalmente representa unha liña de clara apertura á innovación. Podemos dicir, en definitiva, que nos encontramos ante unha pugna multiseccular entre tendencias innovadoras e conservadoras que a miúdo vemos enfrontadas nas distintas etapas históricas das linguas con tradición escrita: no caso que nos ocupa, unha tendencia para a coalescencia na lingua galega oral con orixes probablemente anteriores ao século XIII que se vai abrindo paso contra unha tendencia conservadora na representación gráfica que mantén o seu vigor mesmo ata o final do período estudado²². Nesta dialéctica, as cronoloxías non son coincidentes para as distintas unidades implicadas na mudanza (*un, será, sería, asentar, omes* e outras deberon de sumarse a ela máis antigamente) e os comportamentos dos distintos produtores de textos oscilan entre un maior ou menor conservadorismo gráfico, sen que, coa relativa excepción de AP, se perciba unha clara liña de triunfo das actitudes máis aperturistas conforme se avanza no tempo.

4. Hiatos de vogais heterorgánicas

4.1. Con <a> como V_1

4.1.1. Con <e> como V_2 ²³

Tendo en conta a relación existente entre as dúas vogais destes hiatos e o acento principal das palabras en que se integran, son posibles as catro posicións que distinguimos na

22 A meu ver, os datos que expuxen nesta análise non corroboran a idea de que a coalescencia —cando menos a coalescencia gráfica— é un fenómeno que en galego “se xeneraliza a finais do século XIV” (Gómez Clemente 2001: 412). Na miña opinión, o que aconteceu, máis durante o século XV ca nos finais do XIV, é que entón empezaron a expandirse —non a xeneralizarse— os hábitos escriturarios que expresan explicitamente a coalescencia dos hiatos de vogais homorgánicas.

23 Salvo excepcións que non entrañan problemas para a exposición, utilizarei signos gráficos entre ángulos (<>) para sinalar as vogais que forman parte destes hiatos, de tal maneira que <e> poderá remitir tanto a /e/ coma a /e/, e <o>, tanto a /o/ coma a /o/. Posto que o propósito principal desta investigación non é o de establecer con todo o rigor as características das vogais resultantes das distintas coalescencias, senón o de estudar a

alínea 3, mais cómpre reparar en que con V_1 e V_2 postónicas as ocorrencias de <ae>, limitadas ao caso do patronímico *Esteuñez*, son moi escasas e só se rexistran nalgúns instrumentos notariais de HG-P. Os tipos de tratamento identificados son os tres seguintes:

1. Hiato 1 (H1). Trátase do mantemento da fase <ae>, con heterosilabificación e sen asimilación vocálica: 1.a) con V_1 tónica: CĀNES > *cāes* (CSM, LP, TC, CT, HT, CI; HG-P, anos 1298, 1299); 1.b) con V_2 tónica: CALĚNTE(S) > *caente(s)* (CSM, LP, TC, GE, HT, TA); 1.c) con V_1 e V_2 pretónicas: *EXCADESCĚRE > *escaecer* (CSM, LP), *escaeçer* (LP, MS, TA); 1.d) con V_1 e V_2 postónicas: STĚPHĀNU + sufixo patronímico > *Esteuñez* (HG-P, ano 1274), *Esteuaz* (HG-P, ano 1274).

2. Hiato 2 (H2). Esta fase caracterízase pola heterosilabificación e a asimilación vocálica. Cando é V_1 a vogal tónica, o resultado da asimilación é <aa>²⁴: LEGĀLES > *leaes* (CSM, TC, GE, CT, HT; HG-P, ano 1285) > *leaas* (TC). Nas outras tres posicións, con /a/ átono, o resultado da asimilación é <ee>: 2.b) con V_2 tónica: SĀĜĪTTA(S) > *saeta(s)* (CSM, CT, HT, MS) > *seeta(s)* (CSM, TC, GE, CT, HT, MS); 2.c) con V_1 e V_2 pretónicas: BALĪSTARIU/-ŌS > *baesteiro(s)* (CSM), *baesteyros* (CT) > *beesteiro* (LP), *beesteyro(s)* (TC, CT), *Béesteyros* (HG-P, ano 1335); 1.d) con V_1 e V_2 postónicas: STĚPHĀNU + sufixo patronímico > *Esteuñez* > *Esteuñez* (HG-P, ano 1312), *Esteuééz* (HG-P, anos 1299, 1301).

3. Coalescencia (C): 3.a) con V_1 tónica: CARDĪNĀLES > *cardeaes* (LP, TC, CI), *cardenaes* (CI) > *cardeaas* (TC, CI) > *cardeas* (CI); 3.b) con V_2 tónica: QUĀDRĀĜĪNTA > *quaraenta* (CSM, TC; HG-P, anos 1289, 1302, 1308) > *quareenta* (TC, GE, CT, HT; HG-P, anos 1280, 1290, 1302, 1335, 1414, 1442), *quoreenta* (CT, MS) > *quarenta* (CSM), *quorenta* (CI, AP; HG-P, ano 1506); 3.c) con V_1 e V_2 pretónicas: BALĪSTARIU/-ŌS > *baesteyro(s)* > *beesteyro(s)* > *besteyro* (TC); 3.d) con V_1 e V_2 postónicas: STĚPHĀNU + sufixo patronímico > *Esteuñez* > *Esteuñez* > *Esteues* (HG-P, ano 1407)²⁵.

As táboas 7 e 8 mostran que, con V_1 tónica, o uso gráfico asociado á fase H1 (<ae>) perdurou con taxas elevadísimas de emprego ata o século XV, e que só entón comezou a producirse o seu recuamento, que é moi moderado en MS, TA e CI, moderado en HG-P e notable só en AP. Das outras dúas fases evolutivas do hiato a máis rexistrada é H2, que atinxe unhas taxas considerables xa en documentos douscentistas de HG-P (*Durñas*, p. 141, ano 1292;

expansión das formas escritas que representaban explicitamente a asimilación e a coalescencia, considero innecesario elaborar hipóteses sobre cal sería o fonema vocálico a que en cada caso remitirían os grafemas <e> e <o>.

24 Por este motivo resultan chocantes as formas *eer* (MS, 7, 32) e *eeres* (MS, 57) (<AERE(S)>), talvez cun estrañizo cambio acentual desde V_1 ata V_2 . En todo caso, estas minoritarias documentacións, comparadas coas máis comúns de *aar* para o mesmo substantivo, revélanse como insólitas e arredadas do que foi o desenvolvemento histórico xeneralizado destes hiatos. Por conseguinte, non debemos caer no erro de magnificar a súa escasa relevancia cuantitativa.

25 No sucesivo seguirei empregando as convencións H1, H2 e C para me referir ás tres fases evolutivas que acabo de enunciar.

Maujgáas, p. 202, ano 1295; *Moruáas*, p. 133, ano 1281; *Queirogãas* e *Queirogaas*, p. 142, ano 1292; *Triigáas*, p. 206, ano 1297) e mais en TC (*aar* < AERE, pp. 332, 885; *arauaas*, p. 520; *ataas* < TALEs, p. 624; *briaas*, p. 598; *cardeaas*, p. 464; *leaas*, pp. 83, 378; *mayoraas*, p. 535; *naturaas*, p. 892; *pãas* (pp. 25, 31, 371, 793) e *paas* (p. 19) < PĀNES; *rrayaas*, p. 381; *sinaas*, p. 430), para, tras a estiaxe case absoluta que acusa nos textos en prosa historiográfica (GE: *coraas*, p. 98), literaria (HT: *Caudaas*, p. 8) e tamén notarial do século XIV (HG-P: *Ramyraas*, p. 164, ano 1367, e *Ramiráas*, p. 163, ano 1367), reaparecer con forza nas fontes de finais do XIV e nas do XV, e nomeadamente en AP (MS: *alamaãs*, p. 127, *matutinaas*, p. 158; TA: *aar* < AERE, 1 v., 2 v., 3 r., 9 v., 11 v., 26 r., *jillaas*, 9 v.; CI: *cardaeas*, pp. 127, 128, 135, *Páas* < PELAGĪU + sufixo patronímico, p. 105; AP: *casaas*, 2642, 2642, 2654, 2656, 2662, *Çidraas*, 1445, *esprituas*, 2412, *Fafiñaas*, 608, *Fefiñaas*, 371, *Galljñaas*, 405, 409, 416, *Goyãas*, 1114, 1488, 1962, *Goyaas*, 1012, 1613, 2046, 2064, 2113, 2519, 2939, *Matacãas*, 757, 2283, 2323, *Paas*, 548, 576, 889, etc., *tenporaas*, 2412, *Triñaas*, 131, 1039; HG-P: *Batallaas*, p. 241, ano 1432, *enperiaas*, p. 98, ano 1410, *formaas*, p. 94, ano 1405, etc.²⁶²⁷. Por último, nesta posición a coalescencia, a pesar de seren temperáns os seus primeiros rexistros coñecidos (*cabedas*, HG-P, p. 215, ano 1299; *leas*, TC, p. 29²⁸), revélase como unha solución non empregada na maioría dos textos e moi infrecuente nunha pequena minoría, cunha alza moi moderada no século XV: *cardeas* (CI, pp. 104, 118, 135), *Goyãs* (AP, 1751, 2072), *Goyás* (AP, 1383), *Rubiãs* (AP, 2447). Podemos dicir, por tanto, que as solucións innovadoras <-aas> e <-as> xa se coñecían cara ao final do século XIII, se non antes, pero que o seu avance sostido na escrita semella ser cousa do XV.

Coas excepcións de CSM e TA, con V₂ tónica obsérvanse taxas moito máis elevadas da asimilación causada pola acción da vogal acentuada, seguida ou non de coalescencia²⁹. De novo, podemos afirmar que as fases evolutivas H2 e C xa se utilizaban na lingua oral e escrita do século XIII, por máis que algunhas tradicións escriturarias fosen renuentes a plasmalas. Invita a pensar así non só a lóxica interpretativa dos datos das táboas 7 e 8, senón tamén os seguintes versos de CSM:

- 26 Fronte a 38 de *-aes*, nos textos de HG-P datados entre 1401 e 1520 achamos 20 ocorrencias coa terminación *-aas* (indico entre parénteses o ano de cada rexistro): *Batallaas* (1432), *Cerbaas* (1516, 2 veces), *conuētuaas* (1410), *conventuaas* (1506), *curraas* (1516), *enperiaas* (1410), *espeçiaas* (1410), *formaas* (1405), *geeraas* (1410), *Goyaas* (1414), *oficiaas* (1473), *originaas* (1473), *puçaas* (1473), *rayaas* (1414), *rrayaas* (1410, 2 veces), *tenporaas* (1473), *Trijgaas* (1475, 2 veces).
- 27 Como indicio do progreso desta solución durante o trescentos débese interpretar o feito de que o manuscrito 2497 da Biblioteca Universitaria de Salamanca, que é probablemente de finais do século XIV e contén unha tradución parcial da *Crónica General* de Afonso X que tamén nos transmitiu o ms. 8817 da Biblioteca Nacional de Madrid (ca. 1295-1312) (cf. Lorenzo 1975/1977: I, XLVII), presenta en non poucos casos formas rematadas en *-aas* alí onde a fonte de 1295-1312 ofrece *-aes*. Véxanse, para confirmalo, as informacións contidas nas entradas *escripuan*, *leal*, *natural*, *ofíçial* e *sinal* de Lorenzo (1975/1977: II).
- 28 O editor do texto reconstruíu aquí *lea[a]s*, indicando en nota que no manuscrito se le *leas*.
- 29 Esta última fase xa está consolidada en AP: *Castenda* (109), *Costêda* (989), *Maçêda* (523), *oytenta* (518), *quorêta* (387), *setêta* (1626), etc.

	V1 tónica			V2 tónica			V1.V2 pretónicas			V1.V2 postónicas		
	H1	H2	C	H1	H2	C	H1	H2	C	H1	H2	C
CSM	100.00	0.00	0.00	98.75	0.75	0.50	97.25	2.75	0.00	---	---	---
LP	100.00	0.00	0.00	66.25	33.75	0.00	87.00	13.00	0.00	---	---	---
TC	90.25	9.25	0.50	41.50	55.00	3.50	84.00	15.00	1.00	---	---	---
GE	99.50	0.50	0.00	7.25	90.00	2.75	71.75	28.25	0.00	---	---	---
CT	100.00	0.00	0.00	73.50	20.50	6.00	84.25	10.00	5.75	---	---	---
HT	99.00	1.00	0.00	39.75	60.25	0.00	82.25	17.75	0.00	---	---	---
MS	81.50	18.50	0.00	26.00	71.25	2.75	80.75	19.25	0.00	---	---	---
TA	81.75	18.25	0.00	87.50	7.50	5.00	93.75	6.25	0.00	---	---	---
CI	84.50	10.25	5.25	6.25	34.50	59.25	66.75	33.25	0.00	---	---	---
AP	44.50	51.75	3.75	4.00	0.00	96.00	96.50	0.00	3.50	---	---	---

Táboa 7. Porcentaxes de Hiato 1 (H1), Hiato 2 (H2) e Coalescencia (C) como tratamentos gráficos para os hiatos <ae> en textos dos séculos XIII, XIV e XV.

	V1 tónica			V2 tónica			V1.V2 pretónicas			V1.V2 postónicas		
	H1	H2	C	H1	H2	C	H1	H2	C	H1	H2	C
1251-1300	90.50	8.25	1.25	44.50	27.75	27.75	100.00	0.00	0.00	66.75	33.25	0.00
1301-1400	96.75	3.25	0.00	24.50	47.00	28.50	83.25	16.75	0.00	0.00	100.00	0.00
1401-1520	65.50	34.50	0.00	2.50	67.50	30.00	100.00	0.00	0.00	0.00	0.00	100.00

Táboa 8. Porcentaxes de Hiato 1 (H1), Hiato 2 (H2) e Coalescencia (C) como tratamentos gráficos para os hiatos <ae> en HG-P.

Quaraenta dias aquesto durou
e *quarenta* noites, que nunca quedou
ata que Santa Maria se mostrou
a ñu bon ome con gran resprandor³⁰ (CSM, 307.30-33).

É evidente que quen compuxo esta cantiga dispoñía no seu repertorio lingüístico das variantes *quaraenta* e *quarenta*³¹ e que, aínda que a primeira delas fose a súa preferida para a xeneralidade dos usos escritos, nesta ocasión decidiu aproveitar as posibilidades que para a construción dos versos 30 e 31 lle ofrecía o emprego alternante das solucións tetrasilábica e trisilábica.

A acción asimiladora exercida pola vogal palatal expandiuse máis lentamente cando se atopaba en posición átona, e por iso con V₁ e V₂ pretónicas as fases H2 e, sobre todo, C alcanzan taxas sensiblemente máis baixas ca as que presentan con V₂ tónica. Os datos de HG-

30 No códice de Florencia lese *quarenta* tamén no verso 30.

31 E probablemente tamén *quaranta* (CSM 417.11), con elisión de V₂, que aparece noutra cantiga da colección mariana.

P para o contexto en que V_1 e V_2 son postónicas non resultan relevantes, pois correspóndense con só seis rexistros do patronímico procedente de *Esteuão*: tres de entre 1251 e 1300, dous de entre 1301 e 1400 e un de entre 1401 e 1520.

4.1.2. Con <o> como V_2

Con este tipo de hiatos os procesos de asimilación e coalescencia non se produciron cando V_1 era tónica (PALU > *pao* > **paa*), pero si nas outras tres posicións, con <oo> como fase H2 e <o> como fase C:

1. Con V_2 tónica: MĂĬŌRE > *maor* (CSM; HG-P, ano 1257) > *moor* (LP, HT, TA), *Móór* (HG-P, anos 1290, 1302, 1325, 1372), *Moor* (HG-P, anos 1307, 1333, 1339, 1502) > *Mor* (HG-P, anos 1296, 1385); PALŮMBA(S) > *paonbas* (CSM) > *poomba* (CSM), *poõba* (GE).

2. Con V_1 e V_2 pretónicas: ADŌRĀRE > *aorar* (CSM, MS) > *oorar* (CT) > *orar* (MS)³².

3. Con V_1 e V_2 postónicas: STĚPHĀNU > *Estevão* (CSM, LP), *Esteuão* (HG-P, anos 1269, 1276, etc.), *Esteuáo* (HG-P, anos 1278, 1283), *Steuão* (HG-P, ano 1287) > *Esteuoo* (TC, GE; HG-P, anos 1269, 1305, 1409), *Esteuõ* (TC, MS, AP; HG-P, anos 1290, 1317, 1332, 1409), *Esteuó* (GE), *Estevó* (CI) > *Esteuo* (TC; HG-P, anos 1316, 1385, 1407, 1426), *Steuo* (HG-P, anos 1403, 1433).

Non son moitas nin as distintas unidades rexistradas con este hiato nalgunha destas tres posicións distinguidas nin as súas correspondentes ocorrencias. A fase H1 non se documenta nunha fonte do século XIV (GE) nin na maioría das do XV (TA, CI e AP), e xa non é frecuente en TC, HT e MS; con V_2 tónica só abunda en CSM, e non se dá nin en CT, nin en HT, nin en MS. A coalescencia só se coñece en TC, en textos en prosa de finais do XIV ou do XV (MS, CI e AP) e en HG-P, mais é rara en todos agás en HG-P. Esta última fonte, por presentar un número de rexistros non desdeñable (13 para a fase H1, 39 para H2 e 20 para C), invita a facer unha breve aproximación particularizada a ela.

Menos con V_1 e V_2 postónicas, a fase H1 xa é rara nela no século XIII e as súas documentacións máis tardías datan de 1302 (*Esteuão*, pp. 143, 145, 147). A fase H2 xa prolifera de 1251 a 1300 (19 casos) e semella declinar no XV, nomeadamente con V_1 e V_2 postónicas (*Esteuó*, pp. 63 e 64, non pasa de 1434). A fase C xa se encontra en instrumentos de 1281 (CANŌNĬCU > *coygo*, p. 188), 1298 (CANŌNĬCU > *coẽgo*, p. 207) e 1299 (*coẽgo*, p. 209) con V_2 tónica, pero avanza sobre todo no trescentos e no catrocentos, e particularmente con V_1 e V_2 postónicas (a máis antiga documentación de *Esteuo* é de 1316, p. 224; a máis serodia, de 1502, p. 126).

32 O editor de MS fixo a reconstrución [*a*]orarõ (p. 219), que a min me parece innecesaria.

En conxunto, a heterosilabificación sen asimilación de <ao> xa se fai infrecuente nos textos do século XIV, e con V₂ tónica só abunda en CSM. A fase H2 revélase como moi usada xa no XIII e o seu declinio semella irse producindo devagar nas décadas seguintes. C preséntase minoritariamente en fontes do século XIII e despois parece ir avanzando, especialmente cando as dúas vogais estaban en posición postónica.

4.2. Con <e> como V₁

4.2.1. Con <a> como V₂

Neste caso practicamente sempre é V₂ a vogal tónica, de modo que a fase final do proceso foi <á> (H1 <eá> > H2 <aá> > C <á>): PELAGĚU > **Peayo* > *Paayo* (LP, TC; HG-P, ano 1262), *Pááyo* (HG-P, ano 1262), *Paay* (LP, TC; HG-P, anos 1262, 1287), *Paai* (LP) > *Payo* (TC, MS, AP; HG-P, anos 1267, 1278, etc), *Paio* (LP, CI), *Pay* (TC, AP; HG-P, anos 1258, 1262, etc.); VELASCU > **Veasco* > *Váásco* (HG-P, anos 1255, 1269, etc.), *Vaasco* (LP, TC; HG-P, anos 1276, 1334, 1475, etc.) > *Vasquo* (HG-P, anos 1258, 1281), *Vasco* (AP; HG-P, anos 1333, 1385, 1432, 1450, etc.). Non rexistrei no corpus explorado a fase H1. Tanto para H2 coma para C hai abundante documentación temperá (de mediados do douscentos), e as dúas fases se presentan tamén como ben documentadas ata o final do período estudado.

Con V₁ tónica o desenvolvemento fonético foi o seguinte: H1 <éa> > H2 <ée> > C <é>. Só atopei unha documentación para este hiato, con fase H2: PĚLĚAGU > **peago* > *peego* (CSM, 215.50).

4.2.2. Con <i> como V₂

Na inmensa maioría dos casos este hiato dáse con V₂ tónica, cunha secuencia evolutiva (H1 <ei> > H2 <ií> > C <i>) que conduce ata <i>: ŠĚDĚBAT > *seya* (CSM) > *siia* (CSM, LP, MS), *sija* (TC, CT) > *sia*³³ (CSM, MS), *syā* (HT); TĚNĚBAT > **tĕia* > *tĭia* (CSM) > *tĭya* (CSM), *tiina* (CSM, MS, CI), *tiinha* (LP), *tĭjna* (TC), *tijna* (TC, CT, AP; HG-P, anos 1333, 1344), *tijña* (CT, AP; HG-P, ano 1333) > *tĭa* (CSM), *tiña* (GE, HT, MS, CI; HG-P, anos 1310, 1414), *tyna* (GE, HT), *tina* (CT, MS), *tyña* (HT, AP; HG-P, ano 1351), *tjña* (HG-P, anos 1407, 1409, 1450). As táboas 9 e 10 mostran que o tratamento H1 xa é moi raro na lírica mariana e profana do XIII e a primeira parte do XIV e está ausente case por completo na prosa analizada, coas pouco significativas excepcións dunha obra do século XIV (GE: *leyam*, p. 78) e doutra de 1457 (AP: *leýa*, 303, 2577; *leýdo*, 2214), onde, polo tardío da súa aparición, máis semella castelanismo ca arcaísmo.

33 Do *sia* (219.2) de CSM cómpre advertir que, aínda que no códice E se le *sia*, o editor Walter Mettmann fixo a restitución *si[i]a*. Tamén é importante ter en conta que esta forma verbal se encontra nun fragmento en prosa, onde non é necesario o hiato por razóns métricas, e onde por tanto o autor e/ou o copista puideron sentirse máis libres para reflectiren na escrita a coalescencia que probablemente xa se daba na lingua oral.

	H1	H2	C
CSM	4.25	93.50	2.25
LP	1.25	96.25	2.50
TC	0.00	99.50	0.50
GE	0.50	33.75	65.75
CT	0.00	96.00	4.00
HT	0.00	35.50	64.50
MS	0.00	28.50	71.50
TA	0.00	75.00	25.00
CI	0.00	72.00	28.00
AP	6.00	68.00	26.00

Táboa 9. Porcentaxes de Hiato 1 (H1), Hiato 2 (H2) e Coalescencia (C) como tratamentos gráficos para o hiato <ei> en textos dos séculos XIII, XIV e XV.

Por conseguinte, dá a impresión de que con /i/ tónico a chegada na lingua oral ás fases H2 e C e o abandono de H1 deberon de ser moi antigos, probablemente, como adoita suceder en toda mudanza lingüística, con diferenzas de ritmo evolutivo entre unhas unidades e outras e con extensos períodos de coexistencia entre as solucións máis conservadoras e as solucións máis innovadoras. Así o deixa albiscar o seguinte exemplo, onde nunha fonte da primeira metade do trescentos se empregan consecutivamente *tynam* e *crijam*: “diziam que preegador era leuâtado de novo, que predicaua outro Deus et outra creêça et nõ aque eles tynam et crijam” (GE, 168.15).

Merecen ser salientadas as altas taxas de coalescencia que se detectan nas obras en prosa non notarial de finais do século XIV ou do XV, que chocan cos tratamentos máis conservadores que lles observamos con outros hiatos. Especialmente salienta MS, onde prevalecen con diferenza solucións como *criã*, *sia*, *tiña*, *via* e *viña*. Semella confirmarse, por conseguinte, a conclusión de que este tipo de hiatos evolufu ata H2 e C máis antiga e rapidamente do que o fixeron unha boa parte de todos os aquí analizados.

	H1	H2	C
1251-1300	0.00	100.00	0.00
1301-1400	0.00	75.00	25.00
1401-1520	0.00	33.25	66.75

Táboa 10. Porcentaxes de Hiato 1 (H1), Hiato 2 (H2) e Coalescencia (C) como tratamentos gráficos para o hiato <ei> en HG-P.

Con V₁ e V₂ pretónicas rexistrei case que exclusivamente a fase H2, con escasas documentacións: *convijnra* (HT), *tijnades* (TC), *vijnria* (GE, CI), etc. Con coalescencia preséntanse *tiñamos* (HG-P, ano 1310) e *viamos* (MS).

4.2.3. Con <u> como V₂

Este semella ser o caso do solitario rexistro de *fuuncho* (< **feúncho* < lat. tardío *FĒNŪNCŪLU) (TA, 11 v.).

4.3. Con <i> como V₁

Con esta vogal como V₁, V₂ é sempre <e> átono.

Con V₁ tónica o tratamento máis común é o da fase H2 en todo o período sometido a estudo: GENTĪLES > *gentiis* (CSM, GE), *gentijs* (GE, HT, CI); catalán *matines* > castelán *matines* > *matijs* (TC), *matīis* (MS), *matiins* (MS). A coalescencia xa se detecta en instrumentos notariais do século XIII, mais o seu uso só parece progresar sostidamente durante o XV: árabe hispánico *temēnġ* > *çelamīs* (HG-P, ano 1315), *celemġs* (AP); CĪNES > *Cins* (CI); CIVĪLES > *çiuijs* (HG-P, ano 1410); italiano *fiorino* > *floríns* (AP), *florīs* (AP), *frolýs* (AP); MARTĪNU + sufixo patronímico > *Martiz* (HG-P, anos 1278, 1283), *Martīz* (HG-P, ano 1295); SŪBTĪLES > *sotys* (TA). Non atopei ningunha documentación para a fase H1 en todo o corpus seleccionado.

Con V₁ e V₂ postónicas todos os escasos rexistros recolectados corresponden á fase H2: ŌRDĪNES > *ordīis* (LP), *ordījs* (TC), *ordijs* (TC); CONVĒNĪRE + sufixo -BĪLES > *conui-niuijs* (TA); *ŠĪMĪLĪĀRE + sufixo -BĪLES > *semellaiijs* (TC, TA).

4.4. Con <o> como V₁

4.4.1. Con <a> como V₂

Nesta combinación o proceso asimilatorio verificouse con V₁ tónica e con V₁ e V₂ pretónicas e, salvo unha aparente excepción, coa esperable evolución con asimilación á vogal tónica no primeiro caso (H1 <óa> > H2 <óo> > C <ó>) e asimilación de /a/ no segundo (H1 <oa> > H2 <oo> > C <o>). Temos moi poucos rexistros. Con V₁ tónica: FĪCARIŌLA > *Figueiróo* (HG-P, ano 1295); > MONĀCHU > *moogo* (CSM), *Moogo* (HG-P, ano 1274), *Móógo* (HG-P, ano 1281); SŌLA > *soa* (TC) > *soo* (TC); con V₁ e V₂ pretónicas: *lóómjnar* (GE), *lóómyñar* (GE), de *loar* < LAUDĀRE; *loamineyros* (TC) > *loomineyros* (TC), tamén de *loar* < LAUDĀRE. Aparentemente, *Jaaino* (< JOHANNE + sufixo -ĪNUS) (HG-P, p. 134, ano 1281) representa a nota discordante neste panorama, mais non deberíamos exorbitar a importancia dun solitario testemuño que, ademais, podería explicarse non como consecuencia dunha asimilación, senón como un caso de elisión de V₁ (JOHANNE > *Joan* > *Jan*) con uso dun hiato gráfico arredado da realidade da lingua oral.

4.4.2. Con <e> como V_2

4.4.2.1. Con V_1 tónica

Tras a fase H1, H2 consiste na asimilación de V_2 á vogal tónica (<óe> > <óo>) e C na chegada a <ó>: CONDİCİÖNES > *condições* (HG-P, anos 1300, 1301, etc.), *cõdições* (HG-P, anos 1312, 1313, etc.), *condicoes* (HG-P, ano 1372), *cõdiçoes* (HG-P, anos 1402, 1426) > *condiçōos* (HG-P, anos 1404, 1405), *cõdiçōos* (AP), *cõdiçoos* (HG-P, ano 1475), *condiçiōos* (HG-P, ano 1497), *condiçōons* (HG-P, ano 1506) > *condiçons* (HG-P, ano 1453); *SPĀNİÖLES > *espanhoes* (LP) > *espanoos* (TC), *espanóos* (GE), *espannóos* (GE), *españóos* (GE), *yspañoos* (CI).

O elevado número de ocorrencias deste hiato que detectei en todas as fontes escrituradas permítame facer unha aproximación estatística. Coido que os datos que se reflicten nas táboas 11 e 12 invitan a facer consideracións análogas ás que fixen para o hiato <áe>, con V_1 tónica, con algún matiz diferencial. Tamén nesta ocasión se observa que o uso gráfico asociado á fase H1 (<oe> ou <õe>) permaneceu con altas taxas de emprego ata as fontes do século XV, debido con certeza á transmisión e conservación inveteradas de hábitos escriturarios. Ora ben, se no caso de <áe> viamos que, agás en AP, o que no catrocentos se daba non era máis ca o inicio dunha viraxe cara a un maior uso das solucións propias de H2 e C, con <óe> constatamos que, logo do testemuño aínda conservador de MS (que pode ser de finais do XIV)³⁴, ábrese un corte abrupto favorable á proliferación de rexistros de H2 e, en medida moito menor, de C, cunha destacada apertura de AP cara ás solucións innovadoras. Documentacións de H2 son *fazeyróos* (HG-P, p. 70, ano 1258), *lenzóos* (HG-P, p. 70, ano 1258) e *sōos* (LP, 97.32.1, Martin Soarez), do século XIII; *cōpanóos* (GE, p. 249), *espanoos* (TC, p. 46), *espanóos* (GE, p. 80), *espannóos* (GE, p. 77), *españóos* (GE, p. 279) e *prigōos* (GE, p. 263), de finais do XIII ou do XIV; *abçōos* (AP, 1305), *albardōos* (HG-P, p. 102, ano 1414), *bira-tōos* (AP, 538), *Bouçoos* (AP, 2962), *capōos* (AP, 1410, 1422, etc.; HG-P, p. 237, ano 1407), *caruōos* (TA, 12 v.), *colloos* (TA, 7 r., 10 r., etc.), *condiçōos* (AP, 1427), *confesoons* (CI, p. 129), *doons* (MS, p. 50), *estimaçōos* (AP, 851), *ljñoos* (HG-P, p. 117, ano 1459), *objecçōos* (CI, p. 122), *opinioos* (TA, 5 r.), *oraçoōs* (CI, p. 109), *padrōos* (AP, 397), *píooos* ‘peóns’ (CI, p. 102), *posisoos* (CI, pp. 118, 119, etc.), *predicaçoōs* (CI, p. 99), *prigoōs* (MS, p. 193), *pri-joos* (CI, p. 118), *protestaçoōs* (AP, 1851), *varōos* (CI, p. 120), *yspañoos* (CI, p. 117), etc., de finais do XIV ou do XV; e *capōos* (HG-P, p. 126, ano 1502), *condiçōons* (HG-P, p. 244, ano 1506), *devjssoos* (HG-P, p. 66, ano 1516) e *sazōons* (HG-P, p. 243, ano 1506), do XVI. Á fase

34 Ao igual ca no caso de <-ães> > <-áas>, o manuscrito salmantino de finais do XIV que transmitiu parcialmente unha tradución da *Crónica General* presenta en bastantes casos formas rematadas en -ōos ou -oos alí onde a fonte de 1295-1312 ofrece -ōes ou -oes. Véxanse, a este respecto, as informacións contidas nas entradas *barō*, *guarniçō*, *ligiō*, *oraçō*, *priiom*, *quarteyrō* e *razō* de Lorenzo (1975/1977: II). Ao meu ver, este dato débese ler como un indicio da expansión da fase H2 (<-ōos> ou <-oos>) durante o trescentos.

C remiten unicamente catro rexistros de fontes de finais do XIV ou do século XV: *condiçons* (HG-P, p. 116, ano 1453), *descomujõs* (AP, 1313), *leõs* (MS, p. 87), *protestaçõs* (AP, 1969).

	H1	H2	C
CSM	100.00	0.00	0.00
LP	98.50	1.50	0.00
TC	99.25	0.75	0.00
GE	98.50	1.50	0.00
CT	100.00	0.00	0.00
HT	100.00	0.00	0.00
MS	88.00	9.00	3.00
TA	30.50	69.50	0.00
CI	51.25	48.75	0.00
AP	0.00	85.75	14.25

Táboa 11. Porcentaxes de Hiato 1 (H1), Hiato 2 (H2) e Coalescencia (C) como tratamentos gráficos para o hiato <óe> en textos dos séculos XIII, XIV e XV.

Por tanto, podemos afirmar que a innovación H2 xa se coñecía no século XIII, pero que o seu avance decidido na lingua escrita semella ser cousa do XV. En troques, o primeiro testemuño de C é serodio (de MS) e o seu progreso durante o XV resultou moi moderado. Esta liña evolutiva é en gran parte coincidente coa que advertimos para o caso do hiato <æ>, con V_1 tónica.

	H1	H2	C
1251-1300	88.25	11.75	0.00
1301-1400	100.00	0.00	0.00
1401-1520	58.25	39.50	2.25

Táboa 12. Porcentaxes de Hiato 1 (H1), Hiato 2 (H2) e Coalescencia (C) como tratamentos gráficos para o hiato <óe> en HG-P.

4.4.2.2. Con V_1 e V_2 pretónicas

Esta é a conformación do hiato de *mõesteyro* e a súas variantes gráficas (CSM, LP, TC, CT, HT, MS, AP, HG-P). Para esta voz temos esporádicas documentacións do paso á fase H2 incluídas xa en textos do século XIII: *moosteyro* (HG-P, p. 76, ano 1281, e p. 242, ano 1506; CI, p. 129), *moosteiro* (HG-P, p. 192, ano 1287), *mõosteiro* (MS, p. 60). A coalescencia dáse moi raramente, mais xa se atopan mostras dela en TC: *mosteyro* (TC, p. 760; CI, pp. 108, 113, etc.; AP, 2477, 2794), *monsteyro* (AP, 2480, 2482). Xa que logo, podemos dicir que con este hiato, e con esta palabra, a fase H1 preponderou na escrita con gran superioridade ata o século XVI, con aparicións esporádicas de H2 desde o século XIII e de C desde finais do XIII ou principios do XIV³⁵.

35 Como variante de *voontade* existiu *voentade* (TC; HG-P, anos 1299, 1348), *uoentade* (HG-P, anos 1281, 1302, etc.; TC), forma que, segundo Lorenzo (1975/1977: II, 1324), foi caracteristicamente galega. É moi probable que os medievais *voontade* e *vontade* fosen desenvolvementos regulares de VÖLÜNTÄTE, e non desta variante *voentade*, á que se debeu de chegar por disimilación: *voontade* > *voentade*.

4.5. Con <u> como V₁

Estes hiatos danse case sempre con V₁ tónica.

4.5.1. Con <e> como V₂

Conteñen un hiato deste tipo os descendentes do lat. vg. (DIES) LŪNIS: *lŭes* (LP, TC³⁶), *lŭens* (TC), *lues* (TC, GE; HG-P, ano 1474) > *lŭus* (CI, AP; HG-P, ano 1497). De novo, é a vogal tónica a que impón o resultado da asimilación da fase H2, que no corpus analizado só apareceu en fontes do catrocentos. Non rexistrei ningún caso representante da fase C, mais Lorenzo (1975/1977: II, 778) ofrece un posible testemuño dela (*luns*) nun documento de 1384.

4.5.2. Con <o> como V₂

Aparentemente, a fase H1 detéctase en dúas fontes do século XV: *ALĪCŪNŌS > *algũos* (TA), *alguĩos* (TA), *algũos* (AP). Mais é raro que este suposto arcaísmo só se recolla en dous textos tardíos (en que tamén se usaron *alguuns* (TA) e *hũus* (AP)) e nunca nos máis antigos, polo que non descarto que para a súa explicación haxa que barallar outras hipóteses.

O progreso da fase H2, que é a máis representada en todas as obras estudadas, debeuse de ver alentado pola analogía exercida polas formas de singular sobre as de plural: *cruu* para o paso de **cruos* a *cruus*, (*h*)*ũu* para o de (*h*)*ũos* a (*h*)*ũus*, etc. Entre as non moitas unidades lexicais que contiñan este hiato estaban CRŪDŌS > *cruus* (TC, CT, HT); lat. vg. JĀJŪNŌS > *jajũus* (CSM, MS, CI), *jajuus* (CI); ŪNŌS > (*h*)*ũus* (CSM, TC, GE, CT, HT, MS, CI, AP), (*h*)*ũús* (HG-P, anos 1288, 1289, 1316), etc.

Só achei dous rexistros con coalescencia: *uns* (TC, p. 25) e *hũs* (MS, p. 226).

Finalmente, é raro o caso de SŪDŌRE > *suur* (TC, TA), onde talvez houbera un cambio de acentuación da segunda para a primeira sílaba. Deste substantivo deriva o adxectivo *suurento* (TA) e, con coalescencia, *surento* (TA).

4.6. Conclusións

Para concluír, propoño as seguintes respostas ás preguntas sobre os hiatos de vogais heterorgánicas que formulei ao final da primeira alínea deste artigo.

A fase H1 mantivo elevadísimas taxas de representación ata o século XV con <a> e con <o> como V₁ tónicas e con <e> como V₂ (<áe> e <óe>); en troques, manifestou menos resistencia coas vogais de altura máxima en calquera posición (<eí>, <ei>, <eú>, <ie>, <ie>, <úe>, <úo>, <uo>) e tamén con hiatos con V₂ tónicas (casos de <aé>, de <aó> e de <eá>);

36 O manuscrito salmantino de TC presenta a variante *lŭus* para a ocorrencia da páxina 96.

coas dúas vogais inacentuadas, a súa resistencia soamente foi alta con <e> como V₂ en posición pretónica (<ae>, <oe>). Rexistros representantes da fase H2 hainos no século XIII para case todos os tipos de hiatos de vogais heterorgánicas; o seu avance na lingua escrita foi máis antigo coas vogais de altura máxima (<ei> > <ií>, <ei> > <ii>, <eú> > <úú>, <ie> > <íi>, <ie> > <ii>, <úe> > <úu>, <úo> > <úu>, <uo> > <uu>) e con V₂ tónica (<aé> > <eé>, <aó> > <oó>, <eá> > <aá>), e para <ae> pretónico aínda é de curto alcance no século XV. Finalmente, detectáronse algunhas documentacións de C en fontes do século XIII (<áe> > <áa> > <á>, <aé> > <eé> > <é>, <aó> > <oó> > <ó>, <eá> > <aá> > <á>, <ei> > <ii> > <í>), e no caso de <ei> son abundantes mesmo xa nalgúnhas do XIV (GE, HT, MS), pero só nos textos do XV se percibe unha clara confirmación da súa evolución ascendente, que é particularmente acusada para <aé> (véxanse CI, AP e HG-P) e que semella selo tamén para os poucos casos de hiatos con V₁ e V₂ postónicas (<ae> > <ee> > <e>, <ao> > <oo> > <o>) que se rexistraron. En resumo, podemos afirmar con toda a certeza que ás fases H2 e C se debeu de chegar máis antigamente cando unha das dúas vogais do hiato era de altura máxima, tanto se unha delas era tónica coma se as dúas eran átonas (<ei> > <íi> > <í>, <ei> > <ii> > <í>, <eú> > <úú> > <ú>, <ie> > <íi> > <í>, <ie> > <ii> > <í>, <úe> > <úu> > <ú>, <úo> > <úu> > <ú>, <uo> > <uu> > <u>) e, en ausencia de tales vogais, cando V₂ era tónica (<aé> > <eé> > <é>, <aó> > <oó> > <ó>, <eá> > <aá> > <á>). A mudanza tamén debeu de ser antiga e rápida con V₁ e V₂ postónicas (<ae> > <ee> > <e>, <ao> > <oo> > <o>), mais nestes contextos témola escasamente documentada.

De ser tónica unha das dúas vogais do hiato sometido a asimilación e coalescencia, foi ela a que determinou as características da vogal resultante da coalescencia, independentemente de se se trataba de V₁ ou de V₂: <áe> > <áa> > <á>, <aé> > <eé> > <é>, <aó> > <oó> > <ó>, <eá> > <éa> > <é>, <eá> > <aá> > <á>, <ei> > <íi> > <í>, <eú> > <úú> > <ú>, <ie> > <íi> > <í>, <íoa> > <íoo> > <í>, <íoe> > <íoo> > <í>, <úe> > <úu> > <ú>, <úo> > <úu> > <ú>. De seren as dúas vogais átonas e de distinta altura, foi a máis alta a que exerceu a asimilación, sen distinción entre posición pretónica e posición postónica e sen que fose relevante a orde en que estaban colocados os dous elementos³⁷: <ae> > <ee> > <e>, <ao> > <oo> > <o>, <ei> > <ii> > <i>, <ie> > <ii> > <i>, <oa> > <oo> > <o>, <uo> > <uu> > <u>; a meu ver, aconteceu isto porque os contextos átonos, polo súa propia debilidade, favoreceron a preponderancia das vogais cuxa emisión esixe menos enerxía articulatória, é dicir, das máis altas antes ca das máis baixas. Só no caso de <oe> pretónico (*m̃desteyro*) eran as dúas vogais átonas e da mesma altura, co resultado de que foi V₁, unha vogal de localización posterior, a que se impuxo (*m̃desteyro* > *m̃desteyro* > *mosteyro*).

37 Obsérvese que <i> exerce como vogal asimiladora tanto sendo V₁ (<ie>) coma sendo V₂ (<ei>), e que pasa o mesmo con <o> para os casos de <oa> e <ao>.

Fontes medievais exploradas³⁸

- AP: F. R. Tato Plaza (1999): *Libro de notas de Álvaro Pérez, notario da terra de Rianxo e Postmarcos (1457)*. [Santiago de Compostela]: Consello da Cultura Galega / Ilustre Colexio Notarial da Coruña.
- CI: R. Vasques (2001): *Crónica de Santa Maria de Íria*. Estudo e edizón de José Antonio Souto Cabo. Santiago: Cabido da S.A.M.I. Catedral / Seminario de Estudos Galegos / Edicións do Castro.
- CSM: W. Mettmann (ed.) (1959-72): Alfonso X: *Cantigas de Santa Maria*. 4 vols. Coimbra: Acta Universitatis Conimbrigensis. Reed.: Vigo: Xerais, 1981 (2 vols.).
- CT: R. Lorenzo (ed.) (1985): *Crónica Troiana. Introducción e texto*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa.
- GE: R. Martínez López (ed.) (1963): *General Estoria. Versión gallega del siglo XIV. Ms. O.I.I. del Escorial*. Oviedo: Publicaciones de *Archivum*. Tivéronse en conta as correccións de R. Lorenzo & X. L. Couceiro (1999a): “Correccións á edición da *General Estoria* de Ramón Martínez López (I)”, in R. Álvarez & D. Vilavedra (eds.): *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Universidade de Santiago de Compostela, vol. 1, pp. 595-627; e R. Lorenzo & X. L. Couceiro (1999b): “Correccións á edición da *General Estoria* de Ramón Martínez López (II)”, in Mª T. García-Sabell Tormo et al. (eds.): *Homenaxe ó profesor Camilo Flores*. Universidade de Santiago de Compostela, vol. 2, pp. 209-233.
- HG-P: C. de Azevedo Maia (1986): *História do galego-português. Estado linguístico da Galiza e do Noroeste de Portugal do século XII ao século XVI (com referência à situação do galego moderno)*. Coimbra: Instituto Nacional de Investigação Científica.
- HT: K. M. Parker (ed.) (1975): *Historia Troyana*. Edición e introducción. Santiago: Instituto Padre Sarmiento. Tivéronse en conta as correccións que a esta edición lle fixo R. Lorenzo (1982): “Correccións á edición da *Historia Troyana* de Parker”, *Verba* 9, pp. 253-290.
- LP: M. Brea López (coord. de edición) (1996): *Lírica profana galego-portuguesa*. Corpus completo das cantigas medievais, con estudo biográfico, análise retórica e bibliografía específica. 2 vols. Santiago de Compostela: Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias “Ramón Piñeiro”.
- MS: J. L. Pensado Tomé (ed.) (1958): *Os Miragres de Santiago. Versión gallega del Códice latino del siglo XII atribuido al papa Calisto I*. Madrid: C.S.I.C. (Anexo LXVIII da *Revista de Filología Española*).

38 En moitas ocasións os datos obtidos da análise destas fontes foron contrastados con consultas puntuais ao seguinte recurso informático para o estudo da lingua galega medieval: Instituto da Lingua Galega: TMILG (Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega). <<http://corpus.cirp.es/tmilg/>> [outubro de 2005-febreiro de 2006].

- TA: *Tratado de Albeitaria*. Introducción, transcripción e glosario de José Luis Pensado Tomé. Revisión para a imprenta e edición en apéndice de Gerardo Pérez Barcala. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 2004.
- TC: R. Lorenzo (1975/1977): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*. Edición crítica anotada, con introducción, índice onomástico y glosario. 2 vols. [vol. 1: Introducción, texto anotado e índice onomástico; vol. 2: Glosario]. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo.

Bibliografía

- Casali, R. F. (1998): *Resolving hiatus*. New York & London: Garland Publishing.
- DCECH: J. Corominas & J. A. Pascual (1987/1989/1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispano*. 6 vols. Madrid: Gredos [vol. 1: 1987; vols. 2, 3, 4: 1989; vols. 5, 6: 1991].
- DLPC: Academia das Ciências de Lisboa (2001): *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*. 2 vols. Lisboa: Verbo.
- Dubert García, F. (1995): “Algúns aspectos da morfoloxía verbal e da estrutura da sílaba en galego: as vogais temáticas postónicas da C-II e da C-III en hiato”, *Verba* 22, pp. 125-155.
- Ferreiro, M. (1995): *Gramática histórica galega*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- Gómez Clemente, X. M. (2001): *O manuscrito 7455 da Biblioteca Nacional de Madrid: Miragres de Santiago*. Tese de doutoramento (inédita). Universidade de Santiago de Compostela.
- Grandgent, C. H. (1970): *Introducción al latín vulgar*. 4ª ed. Madrid: CSIC.
- Huber, J. (1986): *Gramática do português antigo*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.
- Lausberg, H. (1976): *Lingüística románica*. 2 vols. 2ª reimpr. Madrid: Gredos.
- Lorenzo, R. (1975/1977): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*. Edición crítica anotada, con introducción, índice onomástico y glosario. 2 vols. [vol. 1: Introducción, texto anotado e índice onomástico; vol. 2: Glosario]. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo.
- Lorenzo, R. (1987): “Algumhas consideracións sobre a *História do Galego-Português* de Clarinda de Azevedo Maia”, *Verba* 14, pp. 441-488.
- Lorenzo, R. & X. L. Couceiro (1999a): “Correccións á edición da *General Estoria* de Ramón Martínez López (I)”, in R. Álvarez & D. Vilavedra (eds.): *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Universidade de Santiago de Compostela, vol. 1, pp. 595-627.
- Lorenzo, R. & X. L. Couceiro (1999b): “Correccións á edición da *General Estoria* de Ramón Martínez López (II)”, in Mª T. García-Sabell Tormo et al. (eds.): *Homenaxe ó profesor Camilo Flores*. Universidade de Santiago de Compostela, vol. 2, pp. 209-233.
- Maia, C. de Azevedo (1986): *História do galego-português. Estado linguístico da Galiza e do Noroeste de Portugal do século XIII ao século XVI (com referência à situação do galego moderno)*. Coimbra: Instituto Nacional de Investigação Científica.
- Mariño Paz, R. (1996): “Aproximación ó mapa dialectal galego dos séculos XVIII e XIX”, in R. Lorenzo & R. Álvarez (eds.): *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Universidade de Santiago de Compostela, pp. 77-105.
- Mariño Paz, R. (2002): “A desnasalización vocálica no galego medieval”, *Verba* 29, pp. 71-118.

- Martínez Mosquera, G. (2001): *O lexema do verbo pœr/poer na época medeival*. Traballo de investigación tutelado (inédito). Universidade de Santiago de Compostela.
- Mattos e Silva, R. V. (1989): *Estruturas trecentistas. Elementos para uma gramática do Português Arcaico*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- Mattos e Silva, R. V. (1991): *O português arcaico. Fonologia*. São Paulo / Bahia: Contexto / Editora Federal da Bahia.
- Menéndez Pidal, R. (1982): *Manual de gramática histórica española*. 17ª ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- Nunes, J. J. (1926/1928): *Cantigas d'Amigo dos trovadores galego-portugueses*. Edição crítica acompanhada de introdução, comentário, variantes e glossário. Coimbra: Imprensa da Universidade.
- Penny, R. (1991): *A History of the Spanish Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rübecamp, R. (1933): "A linguagem das *Cantigas de Santa Maria*, de Afonso X o Sábio", *Boletim de Filologia* 1, 3/4, pp. 273-356; 2, 2, pp. 141-152.
- Sturtevant, E. H. (1968): *The pronunciation of Greek and Latin*. 2ª ed. Groningen: Bouma Boekhuis.
- Tato Plaza, F. R. (1999): "Estudio introductorio", in F. R. Tato Plaza: *Libro de notas de Álvaro Pérez, notario da terra de Rianxo e Postmarcos (1457)*. [Santiago de Compostela]: Consello da Cultura Galega / Ilustre Colexio Notarial da Coruña, pp. 21-87.
- Teyssier, P. (1987): *História da Língua Portuguesa*. 3ª ed. Lisboa: Sá da Costa.
- Väänänen, V. (1982): *Introducción al latín vulgar*. 4ª reimpr. Madrid: Gredos.
- Veiga Rodríguez, A. (1982): "Oír, col, e outros casos de [ɔ] < a u en galego", *Verba* 9, pp. 153-200.
- Veiga Rodríguez, A. (1986): "Notas sobre algúns procesos reductivos de ditongos decrecentes en galego", *Verba* 13, pp. 301-311.
- Vennemann, Th. (1988): *Preference Laws for Syllable Structure and the Explanation of Sound Change*. Berlin / New York / Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Williams, E. B. (1975): *Do latim ao português. Fonologia e morfologia históricas da língua portuguesa*. 3ª ed. Rio de Janeiro: Tempo Brasileiro.